

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 17

Broj 2

Februar 2024.

Gari Sol Morson

Dostojevski i Jevreji

Zašto je Dostojevski voleo čovečanstvo, a mrzeo Jevreje

*Slučaj velikog pisca pomaže da se objasni
zbog čega ljudi koji su posvećeni
saosećanju prema svima, tako često iz
svog stava izuzimaju Jevreje*

Nazovimo to „problemom Dostojevski“, mada obuhvata mnogo više od samog Dostojevskog. S jedne strane, on je bio veliki pisac koji je imao saosećanja prema svima koji pate. S druge strane, pri kraju svog života on je postao ekstremni antisemita. Zato prvo pitanje glasi: kako su ta dva impulsa mogla da koegzistiraju u jednoj istoj svesti, i kako ih je Dostojevski pomirio? Drugo pitanje glasi: kako je i zašto on postao tako žestok antisemita, očigledno 1876. godine, kada se nikada nije posebno bavio Jevrejima, i kada se, samo deset godina pre toga, zalagao da i oni dobiju jednak prava?

„Problem Dostojevski“ pokreće pitanja koja su me mučila još od mojih studentskih dana i koja su nedavno ponovo postala urgentna. Šta navodi ljudе

da se drže groznih verovanja? Kako je moguće da je toliki broj visoko obrazovanih ljudi prihvatio ideologiju antisemitizma? Uobičajeni odgovori postavljaju dalja pitanja. Kažu nam: bili su antisemiti jer su bili puni mržnje, što me podseća na lik iz Molijerovog dela koji objašnjava da seme maka čini ljude pospanim jer njime vlada uspavljujući princip. Ili: zaraženi su „virulentnim“ antisemitizmom, kao da postoji nekakav patogen koji je van njihove kontrole, koji komanduje njihovom voljom. (Virulencija, u biologiji, podrazumeva sposobnost patogena da ošteće ćeliju domaćina.) Takvo objašnjenje zvuči kao modernizovana verzija posednutosti od strane demona.

Pokušavajući da razume islednike koji su mučili zatvorenicke za koje su bili sigurni da su nevini, Aleksandar Solženjicin ističe da niko (ili skoro niko) ne smatra sebe zlim. U sopstvenim očima takvi su ljudi добри. On pominje ženu jednog od islednika koji se ponosio svojom sposobnošću da iscedi priznanja: samo jedna noć sa mojim mužem, hvalila se ona, i oni se osveste. Rastao sam među američkim komunistima, i pitao sam se kako su ljudi, inače pristojni, koji su znali šta je Staljin radio, mogli da ga podržavaju. Pripadnici moje generacije su imali lepih reči za „predsednika“ na vrhuncu Kulturne revolucije. A danas: studenti, koji su posvećeni društvenoj pravdi, podržavaju Hamas.

Uvek iznova ljudi koji sebe smatraju posvećenim dobroti, i koji su u drugim prilikama nežni i puni razumevanja za druge ljudе, navijaju za kasape. „Problem Dostojevski“, upravo zato što je on bio vrhovni apostol saosećanja, može da nam pomogne da razumemo zlo koje je iskreno počinjeno u ime dobra.

Razumeti kako zlo nastaje nije istovremeno opravdanje za zlo. Francuska poslovica - *tout comprendre, c'est tout pardonner* (sve razumeti znači sve oprostiti) - jednostavno nije tačna. Događalo mi se da bih, kada bih razumeo na koji način ljudi razmišljaju, shvatio da su još gori nego što sam ih zamišljao.

Otpisivati ljudе kao „mrzitelje“, nazivanje njihova uverenja „virulentnim“ ili sve svoditi na „psihopatologiju“, nimalo nas ne približava razumevanju. Ako bi se kasapnica dopadala samo šaci

mentalno obolelih ljudi, ne bi se cele nacije time zarazile. Ako treba efikasno da se suprotstavimo zlu, moramo da razumemo kako se ono dogada.

Taj posao može da bude neprijatan jer zahteva neku vrstu empatije sa ljudima koji podržavaju ili čine jezive stvari. Kada istoričari ispituju vremen-ski daleke periode u kojima su vladale vrednosti sasvim različite od naših, oni ne osuđuju (ili ne bi trebalo da osuđuju) mračnjaštvo. Dobri antropolozi moraju da zanemare svoje moralne standarde ako imaju namjeru da opisuju udaljene kulture. Tek na taj način mogu da nam pomognu da razumemo zbog čega su verovanja, za koja sada smatramo da su absurdna, mogla nekada da izgledaju razumno. Na isti način i mi moramo, koliko je god to moguće, da uđemo u umove i srca onih koji drže do jezivih uverenja.

Kada sam pre pola veka prvi put postao svestan „problema Dostojevskog“, počeo sam da istražujem kako su se prema tome odnosili stručnjaci koji su se bavili Dostojevskim. I jedino što sam ustanovio bilo je da se uglavnom nisu time bavili. To, za početak, predstavlja sramotu za profesiju, a što se tiče jevrejskih učenjaka koji su voleli Dostojevskog, to je bila prepreka koju bi oni radije zaobilazili. To je bilo lako jer antisemitizma skoro pa i da nema u velikim romanima Dostojevskog. Nema tu Fagana ili Šajloka. Jedini učenjak kod koga sam našao da se ozbiljno bavio tim pitanjem bio je Jozef Frank. On je tada započinjao svoju vrednu petotomnu biografiju Dostojevskog. Frank je na početku Dostojevskog nazivao „kažnjivim antisemitom“, pa sam ga ja napao zbog te kvazi-apologije. Međutim, kao učenjak koji je pre svega odan istini, Frank je promenio mišljenje. Ali kada je stigao do pete i poslednje knjige biografije, pokazao mi je da je moja kritika Dostojevskog bila previše blaga.

Ovde ću početi sa ispitivanjem dubokog i saosećajnog razumevanja patnje kod Dostojevskog. Poznavajući mračne strane ljudske prirode bolje nego bilo koji drugi pisac, on je, kao niko pre njega, oslikao surovost i bol koji ona izaziva. Zatim ću se okrenuti zapanjujućim antisemitskim člancima koje je pisao u svojim poslednjim godinama. Na kraju ću istražiti razna rešenja koja su ponuđena da bi se rešio „problem Dostojevskog“, uključujući i moje. Zaključiću nekim opažanjima o tome šta možemo da naučimo iz primera Dostojevski.

I. Odanost saosećanju i posrednoj patnji

Odanost saosećanju je kod Dostojevskog od fundamentalnog značaja za njegovu misao i umetnost. Pošto nas primorava da posredno patimo u intenzivnim patnjama njegovih likova, čitanje njegovih romanu može biti i neprijatno iskustvo. Poznato je da je radikalni kritičar Nikolai Mihailovsky za Dostojevskog rekao da je „surovi ta-

lenat“ – surov naročito prema svojim čitaocima. Niko još nije, kazao je Mihailovsky, na tako realističan način oslikao „sa toliko detalja... osećanja ovce koju proždire vuk,“ zajedno sa onim što oseća vuk dok proždire ovcu.

Patnja nije samo još jedan od elemenata ukupne strukture romana Dostojevskog, a nije ni samo deo estetskog iskustva kod čitalaca. Ne možemo se na taj način distancirati. Engleski kritičar i novelista Džon Kauper Pois (John Cowper Powys) uporedio je iskustvo čitanja Dostojevskog sa fizičkim napadom. To podseća na „dobijeni udarac u lice... praćen petljanjem nečijih ruku oko našeg vrata,“ jer Dostojevski „nema milosti“ kada opisuje patnju. On skoro da uspeva da zaboravite da ljudi koje opisuje ne postoje, a bezbrojni čitaoci su svedočili da njegovi likovi i posle čitanja proganjuju njihovu maštu.

Dostojevski je sebe smatrao hrišćaninom, a hrišćanstvo je za njega iznad svega predstavljalo sažljenje prema onima koji pate. On je Dikensa nazvao najhrišćanskijim piscem, ali ne zato što u njegovim romanima ima teologije – tamo toga i nema – već zato što tera čitaoce da saosećaju sa nesrećima.

Svojim opisima patnje Dostojevski prevazilazi i samog Dikensa. Njegov prvi rad, *Bedni ljudi*, ne koncentriše se na materijalno osuđenje već na psihološke efekte siromaštva. Sam junak je internalizovao gledište društva u odnosu na njega kao na nekog bezvrednog. Čak i u privathnosti sopstvenog razmišljanja on sebe prekoreva jer se usudio da se žali. Kada je najveći ruski literarni kritičar Visarion Belinski pročitao rukopis romana, oduševljeno je rekao Dostojevskom:

„Da li vi i sami razumete strašnu istinu koju ste nam pokazali?... Taj vaš jadni čata... je sebe doveo do tačke kada mu sopstvena poniznost ne dozvoljava ni da prizna svoju bedu... ne usuđuje se ni da posegne za sopstvenim pravom na nesreću... Mi kritičari samo pričamo o takvim stvarima... ali vi, umetnik, neposredno i jednim potezom otkrivate samu suštinu slike... tako da i skoro nemisleći čitalac najednom razume sve!“

Jedno od svojih ranih dela Dostojevski je nazvao *Poniženi i uvredeni*, ali bi bilo koji od njegovih romanu mogao da nosi to ime. Poniženje je toliko bolno jer ljudima nije tako važno *biti dobro*, kao što utilitarci naivno prepostavljaju, već osećanje samovrednosti. Čovek iznad svega drži svoje dostojanstvo, svoju ljudskost, ono što Dostojevski naziva „ličnost unutar ličnosti“.

Dostojevski, više nego iko pre njega, opisuje poniženje i psihološku distorziju kao posledicu. On oslikava izlaganje javnom podsmehu najsramnijih tajni svojih likova. Oni doživljavaju uvrede kakve čitaoci verovatno nikada nisu mogli da zamisle. U drugoj noveli Dostojevskog *Dvojnik*, Jakov Petrovič Goljadkin, još jedan bedni i stalno ponižavani čata, beži od sopstvene slike samog sebe kao

potpuno nepostojećeg, tako što poludi. On stvara dvojnika, drugog Jakova Petrovića Golijadkina, s kim se na početku sprijatelji. Na taj se način „Golijadkin mlađi“ upoznaje sa najintimnijim strahovima i nadama Golijadkina starijeg, samo da bi ih odao. I tako, očigledno bekstvo u ludilo uskorice čini da junak priče pati još više.

Golijadkinov dvojnik mu se ruga tako što sarkastičnim tonom ponavlja rečenice koje jedni čata koristi da bi se utešio i da bi umanjio svoj osećaj nevažnosti. Svaki talentovani pisac bi mogao da prikaže osobu koju neprijateljski nastrojeni autsajderi sramote, ali Dostojevski smislja ruganje koje izgleda kao da dolazi iznutra. Suočen s tim, Golijadkin je potpuno bespomoćan, potpuno go. (Ime Golijadkin inače znači „go“.) On je, zapravo, još gore nego go, kao junak novele iz 1864. *Zapis iz podzemlja*, koji sebe poredi sa osobom koja ne samo da je svučena do gole kože po hladnom vetrusu, već još i odrana.

Kao da takvo ruganje nije bilo dovoljno, Dostojevski ide još jedan korak dalje pričajući priču rugajućim glasom dvojnika! Čini se da i sam univerzum na svakom koraku donosi tom liku dalju sramotu. Kao što filozof Mihail Baktin primećuje, „priovedač se hvata za Golijadkinove reči i misli, pojačava draženje ugrađenim podsmešljivim tonom... Stiče se utisak da je priča dijaloški usmerena na samog Golijadkina; ona odjekuje u Golijadkinovim ušima kao još jedan glas koji ga proganja.“ Ne znam ni za jednog drugog pisca koji je na takav način samu formu pričanja učinio ponižavajućom i proganjajućom – možda zato što niko drugi nije toliko duboko razumeo poniženje.

Citaoci osećaju takav stepen saosećanja kakav verovatno nikada ranije nisu osetili. Za njih je junak priče naizmenično odbojan i smešan – mračni humor se provlači kroz ceo rad – i svaki put kada se nasmeju imaju osećaj da saučestvuju u patnji junaka. Dostojevski je bio potpuno svestan činjenice da čak i dobri ljudi, protiv svoje volje, ponekad vole da svedoče patnjama drugih. Oni time postaju moralni saučesnici. Mogu da pokušaju da sebe uvere da samo posmatranje nema moralnu vrednost – „mačka može da posmatra kralja“ – kako kaže poslovica, ali na kraju priznaju da to jednostavno nije istina. I samo posmatranje je akcija i, kao što reč „voajerizam“ nagoveštava, može da bude nemoralno.

Raskolnikov, junak *Zločina i kazne*, upoznaje pijanicu Marmeladova koji se oseća toliko nevređnim u poređenju sa svojom osiromašenom ženom visokog roda Katerinom Ivanovnom, da beži u alkohol, čime porodičnu situaciju čini još gorom. Njegova čerka Sonja mora da postane prostitutka da bi ih izdržavala, a činjenica da ona razume slabost svog oca i ne krivi ga, dalje povećava njegovu sramotu, što ga ponovo tera dalje u piće. *Zločin i kazna* počinje kao roman pod naslovom „Pijanice“, gde se istražuje psihologija alkoho-

lizma kao bolesti poniženja i samokažnjavanja, koja se hrani samom sobom.

Na kraju Marmeladov biva pregažen na ulici. Raskolnikov odnosi umirućeg čoveka kući i vidi njegovu tuberkuloznu ženu i gladnu decu kako dele sobu sa mnogim drugima. Pod takvim uslovima koje Dostojevski smislja, i najprivatniji događaji postaju javni. Odmah se okuplja gomila gledalaca. Umirući čovek leži u sobi „tako punoj ljudi da ispuštena čioda ne bi pala na pod“. Katerina Ivanovna besni: „Mogli biste bar da ga pustite da umre na miru,“ više ona gomili, „da li je to prizor u koji treba blenuti?“ Naravno da jeste, kao što je i njen tuberkulozni bes isprekidan kašljem koji ukazuje na njenu strašnu i fascinantnu bolest. „Mogli biste bar mrtve da poštujete!“ više ona, a mi možemo da zamislimo Marmeladova, koji je još živ, kako sluša te reči.

Pripovedač primećuje kako ti stanari nisu loši ljudi, ali ne mogu da odole da posmatraju ono čemu ne bi trebalo da budu svedoci. A onda dolazi do rečenice koju je samo Dostojevski mogao da zapiše: „Stanari, jedan za drugim, gurajući se zaglavljaju vrata, sa osećanjem unutrašnjeg zadovoljstva koje je očigledno u prisustvu iznenadnog slučaja, čak i kod najbližih i najdražih žrtvi, od čega nijedan živ čovek nije izuzet uprkos najiskrenijem saučešću i saosećanju.“

Pripovedač u *Zlim dusima* nudi slično opažanje u vezi onih koji blenu, u strašnoj voajerskoj fascinaciji, u kuću u plamenu. Kao da je užas proizveo „izvestan potres mozga“ koji na površinu izvlači „one destruktivne instinkte koji se, nažalost, kriju u svakom srcu, čak i kod najpitomijeg i najpriputomljenijeg malog čate... To zlo osećanje uvek fascinira.“ Naravno da i mi sami čitamo te stranice sa sličnom fascinacijom koja stvara posebno uzbudjenje kod čitalaca sa iskustvom čitanja tekstova Dostojevskog.

Ukratko, Dostojevski svoje čitaoce pretvara u voajere, slično onima koji se guraju po stepenicama ili koji bez daha posmatraju kuću u plamenu. Prepoznajemo sopstvenu grešnost i, možda, svoju odgovornost za patnju drugih kojoj i sami doprinosimo. Izazivajući nesputano i intenzivno saučešće, romani Dostojevskog čine da osetimo da je svačija patnja takođe i naša odgovornost. Kao što Otac Zosima, stariji kaluđer u *Braći Karamazovima* tvrdi: „svako je odgovoran za svakog i za sve“. Da li Zosimovo saosećanje pokriva i Jevreje? Da li je svako odgovoran i za njihove patnje?

II. Antisemitski članci pisca Dostojevskog

U privatnom životu Dostojevski je bio duboko saosećajan čovek. Bio je sasvim kratko u braku sa svojom prvom ženom jer je ona rano umrla. Preuzeo je odgovornost za njenog sina koji nikada nije bio zdrav i nije mogao samog sebe da izdržava.

Kada je Dostojevskom umro brat Mihael, on je preuzeo odgovornost i za njegovu porodicu. To je bio još jedan od razloga zbog kojih je skoro sav svoj odrasli život proveo sastavljući kraj sa krajem. Stoga ne iznenađuje što je napisao esej u kome opisuje život jevrejske sirotinje, u kome poziva na pomirenje, čak ljubav, između hrišćana i Jevreja. Kako je mogao da bude gadan antisemita? A bio je jako gadan. Tokom 1876. i 1877. Dostojevski je objavio *Dnevnik jednog pisca: Mesečna publikacija*, mesečnik koji se sastojao isključivo od njegovih tekstova. Planiran kao novi literarni žanr, *Dnevnik* je bio sastavljen od raznolikih materijala: beletristike, među kojom su bile neke od njegovih najboljih priča; planova za buduće pripovetke; autobiografske crtice; sanjalačkih beležaka; i raznih vrsta novinarskih napisa, među kojima su bili neki od najboljih izveštaja o zločinima ikada napisanih; filozofskih argumenata o odgovornosti, i bezbrojnih članaka o spoljnjoj politici. Plan je bio da svako raznoliko izdanje čini koherentnu celinu koja bi, mesec za mesecom, pratila duhovni razvoj Rusije. To je odlično funkcionisalo u prvim izdanjima, ali je Dostojevski ubrzo postao opsednut spolnjim poslovima, naročito od kada je Rusija intervenisala u korist slovenskih naroda koje su otomanski gospodari ugnjetavali. Upravo izdanje koje se time bavilo bilo je nazvano „Istočno pitanje“. Nadao se da će Rusija razbiti sultanovu imperiju, da će oslobođiti razne narode i okupirati Konstantinopolj, prestonicu pravoslavnog hrišćanstva.

Kada Rusija nije uspela da dostigne te ciljeve, Dostojevski je potražio uzrok – što je slučajno upravo bila tačka kada su članci o Jevrejima počeli da se pojavljuju u *Dnevniku*. Dostojevski je pretpostavio da je jedan od razloga za to bilo što je Britanija, pod „Jdom Dizraelijem“, odobrila neizreciva mučenja (koja je Dostojevski opisao do detalja) koja su Turci sprovodili nad Srbima i Bugarima, Slovenima koji su braća po pravoslavnoj veri, a u odnosu na koje je, verovao je on, Rusija bila odgovorna.

Kada je primio pisma u kojima ga prekorevaju za omalovažavanje Jevreja, za koje koristi pežortivian termin „Jid“ (*zhidy*), on je žestoko poricao da ima bilo kakvo loše mišljenje o Jevrejima – koristeći jezik koji zapravo obilato dokazuje suprotno. U izdanju *Dnevnika* od marta 1887. on odgovara na jedno takvo pismo, dobijeno od ličnosti koja se možda pojavljuje u jednom od njegovih romana. Avraam-Uri Kovner, jevrejski ateista koji se konvertovao u hrišćanstvo neposredno pred venčanje sa nejevrejkom, bio je politički radikal koji je osuđan za proneveru tačno tri procenta (na moralnoj osnovi je opravdao tu kalkulaciju) profita najbogatije ruske banke. Bio je saglasan da su Jevreji često eksploratori, i, odbacujući jevrejsku veru, Kovner je ipak okrivio Dostojevskog za zlobne komentare.

Dostojevski naveliko ređa navode iz Kovne-rovog pisma. Kovner je pitao: zbog čega prekorevaš jevrejske eksploratore, a ne „eksploratore generalno“? Zbog čega je eksploracija od strane „Nemaca, Engleza i Grka, kojih ima mnogo u Rusiji – bolja od eksploracije od strane Jida?“ Zar ruski „kulaci“ (termin koji se koristi za bogate seljake) takođe ne eksplorisu ruske seljake? Zašto Jevreji ne mogu da uživaju u jednakim pravima kao ostale nacionalnosti u Rusiji? Dostojevski osuđuje Jevreje kao da su svi bogati, ističe Kovner, dok međutim, skoro svih tri miliona Jevreja u Rusiji živi u krajnjoj bedi, i koji su „moralno siromašniji od ruskog naroda koga uzdižeš na nivo bogova“. Zašto su Jevreji krivi što Dizraeli postoji, a koji je verovatno španskog jevrejskog porekla, i koji očigledno ne „reguliše englesku konzervativnu politiku sa tačke gledišta jednog ‘Jida’?“ I zbog čega se koristi pogrdna reč „Jid“ umesto Jevrejin (*evrei*)?

U svom odgovoru Dostojevski kaže da ne gaji nikavu mržnju spram Jevreja. On počinje rečima: „Iznenađuje me kako i zašto mogu da budem smešten među mrzioce Jevreja kao naroda, kao nacije. Kada sam i kako izrazio svoju mržnju za Jevreje kao narod? Jer nikada u mom srcu nije bilo takve mržnje... Od samog početka odbacujem tu optužbu, jednom zauvek.“ Ono što sledi tako očigledno demonstrira upravo suprotno da se pojavljuje još jedan oblik „problema Dostojevski“: kako uopšte Dostojevski može da misli da gaji bilo kakvu mržnju, čak i kada ređa mrzilačke tvrdnje? Što se tiče korišćenja reči „Jid“, Dostojevski objašnjava: „Nikada nisam pomislio da je toliko uvredljiva“ i, u svakom slučaju, ja taj termin koristim da bih imenovao dobro poznati koncept: ‘Jid, jidizam, Kraljevstvo Jida’, itd. On određuje dobro poznati koncept... karakteristiku vremena (očigledno materijalistički pogled na život)“, što nikako nije ograničeno samo na Jevreje. U svakom slučaju, Dostojevski insistira da je Kovner taj koji pokazuje preziv pogled na ruske seljake. Ako je to ono što jedan obrazovani Jevrejin misli, pita Dostojevski, „kakva tek osećanja moraju (neobrazovani Jevreji) da gaje prema Rusima?“

Cinjenica je, nastavlja Dostojevski, da se niko ne žali onoliko koliko se Jevreji žale, koji se „neprekidno žale, na svakom koraku i svakom reču, na ugnjetavanje, na svoje patnje, na svoje mučeništvo,“ kada, zapravo, čine više grehova prema drugima nego što to drugi čine prema njima. „Čovek bi pomislio da nisu oni ti koji vladaju Evropom, da nisu oni ti koji... tamo kontrolišu berze, a time i politiku, unutrašnje poslove i moralnost država.“ Čak i ako je Dizraeli zaboravio svoje poreklo od španskih Jida (mada Dizraeli „to sigurno nije zaboravio“, ubacuje Dostojevski), i dalje je jasno da „on reguliše englesku konzervativnu politiku... delom i sa gledišta jednog Jida – o tome, smatram, ne može biti nikakve sumnje.“ Ugnje-

tavanje Jevreja, nastavlja Dostojevski, ne može da se poredi sa patnjama ruskih seljaka pre nego što je kmetstvo ukinuto 1861. godine. Kmetovi su u suštini bili Sloveni, pa zašto se onda Jevreji žale da nemaju potpunu slobodu nastanjivanja? I da li su Jevreji, koji vrište u vezi ugnjetavanja, imali sažaljenja prema sirotim kmetovima? Zar nisu oni „bili glavni koji su iskoristili njihove slabosti? Koji su ih, u svojoj večnoj potrazi za zlatom, varali?“ Znam da će Jevreji reći da to nije tačno, tvrdi Dostojevski, ali je upravo pročitao u *Ruskom glasniku* da su se Jevreji u južnim američkim državama „već masovno bacili na milione oslobođenih crnaca, i da ih već drže u svojim kandžama.“ Dostojevski tvrdi da je baš on već predvideo upravo takav razvoj događaja, i da svako ko sumnja u te optužbe treba samo da „dohvati prve novine koje leže okolo i da pogleda na drugu ili treću stranu: sigurno će naći nešto o Jevrejima... Morate se složiti da to zaista već znači nešto.“

Tu se već srećemo sa načinom mišljenja koje nikako nije jedinstveno za Dostojevskog (ili ograničeno samo na antisemitizam), na zatvoren krug koji potvrđuje dokaze. Čovek poželi da upita: nije li moguće da je ruska štampa pomalo nepažljiva kada prenosi pogrdne informacije o Jevrejima? Zar i štampa ne prepostavlja da, kao što bi se danas kazalo, ako se nešto „poklapa sa narativom“ automatski mora biti istina? Ako je Dostojevski anticipirao da će Jevreji eksplorativati američke crnce, da li to ukazuje zbog čega je bio spreman da poveruje u izveštaje koji govore to isto?

Očigledno je da Dostojevski anticipira primedbe slične navedenim, pa im se suprotstavlja argumentom za koji sam ustanovio da je opšte mesto u ruskoj i srednjeistočnoj antisemitskoj propagandi: „ako svi, do poslednjeg čoveka, lažu i opsednuti su takvom mržnjom, onda ta mržnja mora da potiče od nečega;... najzad, reč ‘svi’ ipak znači nešto!“, kao što je Belinski jednom uzviknuo.“ Dokaz da Jevreji zaslužuju opštu mržnju je upravo to što ih svi mrze.

Ideološki sistemi često razvijaju odbrane od sopstvene nedokazivosti. Ako se ne slažete sa marksizmom, vi izražavate svoje klasne interese; ako dovodite u pitanje strogi frojdijanizam, vi jednostavno pokazuјete psihološki „otpor“. Dostojevski je to znao. Kao što junak *Zapisa iz podzemlja* zapaža: „čovek toliko voli sisteme i apstraktne dedukcije da je spreman da namerno poriče istinu; spreman je da poriče ono što može da vidi i da čuje, samo da bi opravdao svoju logiku.“

U najledenijem delu teksta članka iz marta 1877, Dostojevski pita šta bi se dogodilo kada bi situacija bila obrnuta, kada bi bilo 80 miliona Jevreja i samo tri miliona Rusa. Kako bi Jevreji tretirali Ruse? „Da li bi dozvolili da imaju jednaka prava?... Ne bi li ih odmah pretvorili u robove? Još gore: zar ih ne bi skinuli potpuno do golog? Zar ih ne bi sve skupa

masakrirali, potpuno ih istrebili, kao što su više nego jednom učinili sa drugim narodima u starim vremenima njihove drevne istorije?“

Kako Dostojevski može da ređa takve optužbe, a da i dalje iskreno veruje da ne oseća nikakvu mržnju prema Jevrejima?

I još jednom, kao da je upravo čuo to pitanje, Dostojevski nastavlja: ruski narod ne gaji „nikakve predrasudne mržnje“ prema Jevrejinu, ali „možda postoji antipatija, naročito u nekim domenima, možda čak i vrlo jaka antipatija.“ To međutim nije posledica „rasne ili verske mržnje bilo kakve vrste, već dolazi od drugih motiva za koje domorodački narod nije kriv, već samo Jevrejin.“ Očigledno je da je „predrasudna mržnja“ jedna stvar, ali antipatija, koja je posledica određenih prekršaja, je sasvim nešto drugo. Mrzeti nekog bez razloga razlikuje se od nevoljenja zbog nečeg što je uradio. To je razlika koju, naravno, svi pravimo.

Pa ipak, promenio se domen. Prešli smo sa „u mom srcu nikada nije bilo nikakve mržnje“ na „nikada nije bilo ikakve *predrasudne* mržnje. To je značajan korak, onaj koji, čini se, stoji iza zbu-njujućih tvrdnji drugih naroda koji jezive zločine pripisuju Jevrejima - ali govore, ponekad iskreno, da nisu antisemiti. Najzad, svako od nas može da kaže: „Ako ne volim Talibane ili Hamas, to nije zato što imam predrasude prema Afganistancima ili Palestincima, već zbog njihovog ponašanja i njihovih ciljeva.“ Takva formulacija dozvoljava snažnu „antipatiju“, i razlikuje se od iracionalne „predrasudne mržnje“ jer se zasniva na činjenicama.

U takvim slučajevima sve može da se svede na: koje su to činjenice? Ako su Jevreji zaista učinili ritualna umorstva hrišćanske dece, ako su eksplorativali oslobođene ruske kmetove i američke crnce, ili se zaverili da dominiraju svetom i da porobe hrišćane, onda će antipatija prema Jevrejima zaista biti opravdana, upravo kao što je antipatija Jevreja prema Hamasu opravdana.

Čovek može da mrzi Jevreje samo zato što su Jevreji (kao što čini Hamas), ili zato što veruje u gnusne optužbe protiv njih (kao što je slučaj sa mnogim braniocima Hamasa na Zapadu). Može da bude poteškoća kod razlikovanja te dve mogućnosti, jer oni koji jednostavno mrze često svoju mržnju opravdavaju isticanjem tih optužbi. Jedan od načina da se uoči razlika je videti da li na dotičnu osobu može da utiče to što prepostavljene činjenice uopšte i nisu činjenice. Moramo da verujemo da je to ponekad moguće, jer zašto bi inače često pokušavali da skrenemo ljudima pažnju da izostavljaju činjenice ili da prihvataju da je činjenica ono za šta se lako dokazuje da to uopšte nije.

Pogledajte one posvećene američke komuniste, od kojih su mnogi Jevreji, koji su poricali ili opravdavali Staljinovo namerno izglađnjivanje miliona seljaka. Može da izgleda da ništa što bi mogli da nauče ne bi poljuljalo njihova stalji-

nistička verovanja. Pa ipak, kada je Staljin potpisao pakt sa Hitlerom, neki (svakako ne svi) su promenili mišljenje i napustili partiju. Isto se ponovilo i kada su Sovjeti 1968. godine izveli invaziju na Čehoslovačku.

Da li smo možda i danas svedoci nečeg sličnog? Hamasova varvarstva su šokirala neke od apologeta i pokazala im sa čime se Izrael suočava. Drugi, za razliku od ovih, odmah su otkrili razloge zbog kojih je varvarstvo opravdano. Veoma je važna razlika između nepopravljivog antisemite i nekoga koji greši u pogledu činjenica.

Ako želimo da utičemo na promenu mišljenja, treba najpre sebi da priznamo da je tako nešto moguće. Moramo da se zapitamo: zbog čega je neko antisemita? I onda da shvatimo da postoji više od jednog odgovora i da moramo da pripremimo odgovor koji je adekvatan. Često sam se sretao sa ljudima koji su sumnjičavi na svaki pokušaj da se uspostave te razlike, kao da je takav postupak obavezno neki oblik apologije. Da, čini se da je mnogo lakše, jasnije i udobnije jednostavno osuditi. Ali to može da bude i kontraproduktivno.

III. Jevrejska ideja

Jedan od ključeva za „problem Dostojevski“ može da bude da, opravdavajući antipatiju prema Jevrejima, dotična osoba otkrije svoje najskrivenije strahove u vezi približavanja čovečanstva svojoj sudbini. Ona ponavlja tvrdnju koja je kod Jevreja posebno zbnujuća: koliko god da neki Jevrejin zastupa ateizam, osoba kaže da je „Jevrejin bez Boga nešto nezamislivo; Jevrejin bez Boga ne može ni da se zamisli“. Razlog je što je vera u Boga deo nečeg fundamentalnog kod jevrejskog pogleda na svet: nepokolebljivo uverenje da „na svetu postoji samo jedna nacionalna individualnost – Jevrejin.“ Jevrejski Bog je Jevrejima obećao: „ti si *jedini pred Bogom*; uništi ili porobi i eksploatiši sve druge. Imaj vere u svoju pobedu nad celim svetom,“ koliko god da to potraje. Ta „ideja Jida“ objašnjava zbog čega izbegavaju mešanje sa drugima, i kako su mogli da prežive i postoje 40 vekova. „Tu imamo nešto što je predominantno religiozni karakter – u to nema sumnje. Da njihovo Proviđenje, pod ranijim, originalnim imenom Jehova, sa Njegovim idealom i Njegovim savezom, nastavlja da vodi svoj narod ka utvrđenom cilju – u to svakako nema nikakve sumnje.“ Zbog toga je „nemoguće, ponavljam, čak i zamisliti Jevrejina bez Boga.“

Dostojevski je bio uveren da su Jevreji zarazili Evropu svojim materijalističkim duhom. Međutim, priznaje on, materijalizam i sebičnost su uvek postojali, ali sve do skora nisu bili priznavani kao vrlina ili „kao nauka“. Zapad je usvojio materijalizam kao osnovni princip.

I nije bez značaja da Jevreji tamo vladaju bez zama (t.j. u Evropi)... oni su ti koji kontrolišu celo-

kupnu međunarodnu politiku;... njihova vladavina, njihova sveobuhvatna vladavina se približava! Uskoro će doći do potpunog trijumfa ideja pred kojima osećanja za ljudskost, težnja ka istini, hrišćanska osećanja, osećanja za naciju, pa čak i nacionalni ponos evropskih naroda moraju da ustuknu. Ono što leži u budućnosti... je materijalizam, slepa, predatorska požuda... za ličnim gomilanjem bogatstva, bez biranja sredstava za postizanje tog cilja...

I tako, mada postoje dobri Jevreji, kao što je pokojni Džejms Rotšild, dozvoljava Dostojevski, ono što je važno ne odnosi se na pojedinačne Jevreje već na „jevrejsku ideju“, „ideju Jida“. Takvo razmišljanje onemogućava empirijsko opovrgavanje.

Može se pretpostaviti da će takva gledišta ostaviti dubok trag na romane Dostojevskog, naročito na *Braću Karamazove* koji su pisani ubrzano posle njegovih eseja o jevrejskom pitanju.

Naprotiv: Jevreji skoro da uopšte nemaju nikakvu ulogu u književnim delima Dostojevskog. Treba ipak reći da postoji jedna scena u *Karamazovima* koja je pala u oči čitaocima koji razumeju njegov antisemitizam, ali mislim da su previše toga učitali u dottični tekst. Tu su scenu čitali kao da je deo njegovih članaka o Jevrejima istovremeno i deo romana – ali to nije slučaj. Pročitana sama za sebe – pošto literarno delo mora da bude u prvom planu – poenta scene je potpuno nešto drugo.

U poglavljiju „Mali Demon“, mlada Liza poziva svetačkog Aljošu Karamazova da opiše njeno stanje uma. Ona ne samo da je otkrila zlo, ona je užasnuta što joj se ono učinilo privlačnim. Ona je „u ljubavi sa neredom“. Ono što je najviše privlači je vojačištvo zadovoljstvo dok gleda druge kako pate, želja koja (kao što smo već videli) utiče na svakog, i može da sačinjava dokaz onoga što teolozi nazivaju prvobitnim grehom. Ivan Karamazov pita da li je zlo samo stvar loših osobina koje su na površini, što može da bude promenjeno, ili je urođeno u ljudskoj prirodi. Njegov zaključak je da se radi o ovom drugom. Njegov brat, Dmitri, se ne slaže. On ističe da sposobnost dobrog nije manje suštinska u našoj prirodi. Kao što on kaže, „Bog i đavo se bore, a njihovo bojno polje je čovekova duša.“ Dostojevski se umnogome slaže sa Dmitrijem: naš potencijal za zlo je suštinski deo naše prirode, ali isto važi i za naš potencijal za dobro. Postoji prvobitni greh, to svakako, ali takođe i originalna sposobnost da se samosavladivanjem trijumfuje nad zlom.

Liza želi da podmuklo („to mora da bude podmuklo“) zapali kuću, da bi posmatrala kako je drugi gase. Zadovoljstvo leži u špijuniranju. „To je taj tvoj luksuzni život,“ smatra Aljoša, što znači da previše bogatstva iskriviljuje naš moralni karakter i čini nas popustljivim u odnosu na same sebe. „To je ono što te je tvoj kaluđer naučio,“ kaže Liza otrovno. „Neka ja budem bogata a svi ostali siro-

mašni; ješću slatkiše i piću krem i neću nikome ništa dati.“ Ne radi se tu o kremu već o posmatranju gladnih koji žele ono što ne mogu da imaju. Nema mnogo zadovoljstava koja se mogu porediti sa izazivanjem zavisti.

Liza pita: „Šta će joj biti urađeno u svetu koji dolazi, zbog njenog najvećeg greha?“ „Bog će te kazniti,“ odgovara Aljoša, pri čemu podrazumeva da najveća kazna nije nekakvo kupanje u gorućem jezeru, već svest da te Bog ne odobrava. Liza odgovara: „To je baš ono što bih volela, otišla bih gore i oni bi me kaznili, a ja bih im se u lice nasmejala.“ Njoj se dopada da čini najveći greh, jer bi joj to omogućilo da gleda Boga i anđele, i da im se zlobno smeje.

„Ti zlo smatraš dobrim,“ primećuje Aljoša pre nego što celu star otpiše kao „prolaznu krizu... možda kao posledicu bolesti.“ Ono što Aljoša zna, ali se čini da ovde zaboravlja, jeste pripisivanje ideja ili ponašanja neke osobe njenom fizičkom stanju, čime joj se uskraćuje odgovornost, ona se infantilizuje ili dehumanizuje – pošto se ljudskost upravo sastoji od sposobnosti osobe da bira. Zato Liza odgovara: „Ti mene ipak prezires! Ja jednostavno ne želim da činim dobro, želim da činim zlo, i to nema nikakve veze sa bolešću.“

„Zašto činiti zlo?“ pita Aljoša, i to je – naravno – centralno pitanje ove knjige. Lizin odgovor je direkstan: „Da bi sve moglo da bude uništeno.“ Za nju je zlo samo po sebi nagrada, jer je želja da se to čini suštinska za našu prirodu. To je poenta koju ni Bentam ni Smit ni Kant nisu razumeli, mada je možda Markiz de Sad, koji fascinirao Dostojevskog i koga on pominje u *Karamazovima*, razumeo.

Liza sada izražava želju da učini nešto toliko grozno da će svi, kada budu saznali, „stajati uokolo i prstom pokazivati na mene, a ja će ih sve gledati. To bi bilo strašno divno.“ I ovde nije poenta samo u tome da se čini zlo, već da se prkosno stoji naspram onih koji su zbog toga užasnuti. Da, razmišљa Aljoša, „ima nekih trenutaka kada ljudi vole zločin,“ vole ga samo zato što je to zločin. Liza se slaže: „Da, da!... Oni vole zločin, svi vole zločin, uvek ga vole a ne samo 'u nekim trenucima'. Znaš, to je kao da su se svi ljudi dogovorili da o tome lažu, i tako oduvez lažu. Svi kažu da mrze zlo, ali ga tajno vole.“ Svi se pretvaraju da su užasnuti zbog toga što je Dmitri ubio svog oca, nastavlja ona, ali svi „vole što je ubio svog oca.“ „Ima neke istine u tome što govorиш o svima,“ priznaje Aljoša. U tom trenutku Liza pominje jevrejsko ritualno ubistvo, koje bi i ona sama volela da počini. Čitala je knjigu o tome kako je neki Jevrejin, koji je raspeo hrišćansko dete, gledao kako dete ječi. „To je lepo!“ dodaje ona, toliko lepo da bi i ona sama želeta da isto to uradi. Dok bi dete visilo i ječalo ona bi jela „kompot od ananasa.“ Liza pita: „Da li je istina da Jevreji ukradu dete i ubiju ga?“ Aljoša odgovara: „Ne znam.“

Ova je scena šokirala čitaoce iz dva razloga. Prvo, kako je Dostojevski uopšte mogao da pomenе tako jezivu klevetu? Drugo, kako je mogao da u usta svetačkog Aljoša stavi da on to ne zna? Mislim da je prvo pitanje anahrono. Niko, koga Amerikanac igde može danas da sretne, veruje u krvnu klevetu, ali to nije važilo pre jednog i po veka, naročito u Rusiji. Drugo pitanje odslikava promašaj da se roman čita kao roman, u kome likovi govore u skladu sa svojom psihologijom i obrazovanjem.

Čitano u kontekstu celog romana, u kome se vrlo malo govori o Jevrejima, značaj te scene prvenstveno leži u Lizinoj želji da počini zla dela, krajnju surovost prema detetu, i voajerizam. To što se pominje klevetanje Jevreja u skladu je sa umetničkom svrhom koju je Dostojevski imao, a što bi se tada smatralo, čak i od strane onih koji su znali činjenice, ponavljanjem opštег mesta. Kod Dikensa i kod drugih engleskih pisaca, povezivanje Jevreja sa novčanim pozajmicama bilo je kliše; u Rusiji, nažalost, isto je važilo za mnogo ozbiljnije pretpostavke u vezi Jevreja. Da nemamo zapanjujuće članke Dostojevskog u *Dnevniku pisca*, ta bi nam scena bila neprijatna, ali ne bi pokazivalo da je Dostojevski opsesivno opsednut Jevrejima, čak ni da je posebno antisemitski raspoložen.

Zbog čega čitaoce toliko iznenađuje Aljošin odgovor? Naravno da on ne može da zna! On živi u manastiru u kome neki monasi imaju krajnje primativna gledišta: otac Ferapont zamišlja da razgovara sa Svetim Duhom i da je uhvatio đavola za rep i zalupio po njemu vrata. Aljoša je izašao iz gimnazije (srednje škole). Od tog slabo obrazovanog novog monaha se može očekivati da optužbu smatra kredibilnom. Činjenica da se uzdržava od suda svedoči o njegovoj neodlučnosti da bilo koga optuži za jedan takav zločin.

Aljoša odgovara onako kako odgovara, jer bi tako realista Dostojevski i sam odgovorio. U to možemo biti uvereni, jer, da je Dostojevski svom svetačkom junaku dao sopstveno mišljenje, Aljoša bi potvrdio klevetu! Kada je Dostojevski prikupljao primere zloupotrebe dece radi Ivanovog napada na Boga, u jednom pismu je komentarisan suđenje devetorici gruzijskih Jevreja u oblasti Kutaisi koji su bili optuženi za ubistvo hrišćanske devojčice koja je nestala uoči Pesaha. Mada optužba nije izričito pominjala ritualno ubistvo, slučaj je upravo tako komentarisan u ruskoj štampi. Kao što je Jozef Frank primetio, „o reformisanom ruskom pravosudnom sistemu mnogo govori to što su Jevreji iz Kutaisa bili oslobođeni, jer nije bilo dokaza.“

Dostojevski je izvukao suprotan zaključak. „Kako je odvratno to što su Jevreji iz Kutaisa oslobođeni,“ pisao je on u jednom pismu. „Oni su nesumnjivo krivi. U to me je uverilo suđenje i sve ostalo, uključujući i gnusnu odbranu od strane Aleksandrova (advokata odbrane).“ Frank komen-

tariše da je Aleksandrov branio i Veru Zasulič, u čiju krivicu nije bilo nikakve sumnje, „a to je možda uticalo na prosudjivanje Dostojevskog.“

Bilo kako bilo, primećuje Frank, zaista je šokantno da je Dostojevski, uprkos nedostatku dokaza, bio tako siguran da je optužba istinita. U to je verovao, pretpostavljam, jer se uklapalo u „nativ“.

Ako se ograničimo samo na roman, kao što čini većina čitalaca, ovo poglavje ništa ružnije ne svedoči od uobičajenih stavova karakterističnih za to vreme. U kontekstu *Dnevnika* i pisma Dostojevskog upućenog Kovneru, smisao je potpuno drugačiji.

IV. Rešavanje „problema Dostojevski“

Učenjaci su „problemu Dostojevski“ prilazili na razne načine. U svom članku „Dostojevski i jevrejstvo“ (1928) Aron Z. Steinberg antisemitizam Dostojevskog pripisuje mesijanskom rivalitetu. „On se suočio sa tvrdoglavom kontradikcijom,“ kaže Steinberg. S jedne strane, on je želeo da veruje da su Rusi Božiji odabrani narod, Njegov instrument kojim će čovečanstvo biti spaseno; s druge strane, starozavetni Bog je već odabrao Jevreje. Tako Dostojevski dolazi do radikalne, a posebno ruske, supersesije – teološke tvrdnje da je Bog odbacio Jevreje kao izabrani narod, i da ih je zamenio Crkvom. To je gledište koje je često podsticalo hrišćanski antisemitizam. Jedino što se u ovom slučaju ne radi o Crkvi već o Rusiji. Tu je Rusija naslednik. Dostojevski kaže Steinbergu: „postoji samo jedna istina... i stoga samo jedan od naroda može da ima pravog Boga... Stoga smo to ili mi, Rusi, ili vi, Jevreji; ili, preciznije, današnji pravi Izrael je ruski narod. Ako ruski narod samo jednom bude odbacio jedinu veru u to da ima pravo na vekovima staru mesijansku ideju starozavetnih Jevreja... oni će se odmah... rastvoriti u etnografski materijal. Ali istina je i obrnuto: ako je... buduće spasenje cele ljudske rase od strane Proviđenja povereno Rusiji i Rusima, onda su Jevreji, koji još uvek lutaju svetu, samo istorijska prašina.“

Steinberg nije preveličavao mesijanska gledišta Dostojevskog u vezi posebne uloge Rusije u ljudskoj istoriji. U svom članku iz juna 1876., „Utopijsko razumevanje istorije“, Dostojevski tvrdi da se Rusija fundamentalno razlikuje od svih drugih nacija. Svi drugi deluju u sopstvenom sebičnom interesu, Rusija uvek nesebično. Ona svoju spoljnu politiku sprovodi „kao službu celokupnom čovečanstvu. Zaista, kada je i koliko često delovala politikom koja samo njoj donosi dobrobiti? Naprotiv, tokom celog petrogradskog perioda... zar ona nije više nego jednom nesebično služila interesima drugih?“ Danas je savršeno jasno, nastavlja on, da „celokupna ruska moć, cela njena ličnost... i cela njena buduća misija leži u samoponištavajućoj

nesebičnosti.“ Čak i u 21. veku mnogi Rusi dele ovakvo viđenje istorije sopstvene zemlje – čemu se Poljaci, Ukrajinci i drugi narodi naravno ostro suprotstavljaju.

Prateći rusku istoriju od Petra Velikog, Dostojevski tvrdi da su Rusi nepogrešivo apsorbovali način razmišljanja svakog od evropskih naroda, sa svim pojedinostima, što je dostignuće koje se može pripisati jedino ruskoj sposobnosti koju je Dostojevski nazvao *otzivčivost'* (prijemčivost) – sposobnost da se otkrije istina u svakoj od evropskih civilizacija, ili, tačnije, u svakoj od evropskih ličnosti. Samo je tako Rusija mogla da zadovolji svoju „potrebu da bude pravedna i, iznad svega, da traži samo istinu“. A sada je došlo vreme da Rusija prestane da apsorbuje tuđe reči i da izgovori sopstvenu „reč“, da bi se postiglo „opšte pomirenje“, jednom zauvek.

Da bi ispunila svoju misiju, predlaže Dostojevski, Rusija mora da oslobodi najpre Slovene, a zatim i sve pravoslavne hrišćanske narode. Zatim Rusija mora da uzme Konstantinopolj, tradicionalni centar pravoslavlja, u kom trenutku će i milenijum biti na dohvāt ruke.

Neposredno osvajanje Konstantinopola će se „dogoditi samo od sebe, upravo zato što je došlo vreme za to... (ili) neposredno predstoji, kao što ukazuju svi znakovi. To je prirodni rezultat koji je sama Priroda odredila.“ To neće biti samo osvajanje teritorije, kao što Zapadnjaci pretpostavljaju, već potpuno milenijalno dostignuće:

„Tu će *zaista* biti nečeg posebnog i bez preseданja:...to će biti istinska egzaltacija... Hristovog krsta i poslednja reč Pravoslavlja, na čijem čelu Rusija odavno stoji. To će biti iskušenje za sve moćne ovog sveta koji su do sada pobedivali i koji... čak i ne shvataju da čovek može ozbiljno da veruje u bratstvo čovečanstva, u opšte pomirenje nacija, u jedinstvo zasnovano na principima univerzalne službe čovečanstvu i regeneraciji naroda kroz istinske Hristove principe.“

Kad god izražava takva gledišta, Dostojevski predviđa prekore od strane sofisticiranih kritičara. „Nebesa, kakav će se podrugljiv osmeh pojaviti na licima nekih Austrijanaca ili Engleza ako budu u prilici da pročitaju sve ove *sanjarije!*“ Događaji, međutim, potvrđuju njegova predviđanja. „A ako verovanje u ovaj ‘novi svet’... jeste ‘utopija’ koja je vredna samo podsmeha, onda me možete ubrojati među utopiste i da ismevanje upravite ka meni.“

Postoji još jedna uloga koju su Jevreji usurpirali. Osim rivalstva u mesijanizmu, Dostojevski uočava rivalstvo i u patnji. Rusija je „čovek vičan patnji i bolu“ koji se pominje u Isajiji 53:3, „prezren... odbačen“ od drugih nacija, „upoznat sa tugom“ kakvu druge nacije ne mogu ni da zamisle. Zbog toga se čini da ga posebno pogađaju Kovnerovi opisi neprevaziđene nesreće Jevreja. Kao što epigraf *Karamazovih* nagoveštava, patnja nudi

jedinu stazu kojom se prevazilazi prosti ljudski egoizam i postiže svetost: „U istinu, u istinu vam kažem, ako zrno pšenično, padnuvši na zemlju, ne umre, ono ostaje samo, ali ako umre, mnogo roda nosi.“ (Jovan 12:24).

Nisu Jevreji već Rusi primer takvih patnji! „Da li iko zaista može da tvrdi da je ruski narod izdržao manje nesreća... nego Jevreji?“ zahteva Dostojevski. „Naš veliki narod...je pretrpeo mučenja... tokom svih hiljada godina svog postojanja, muke kakve nijedan narod ne bi mogao da podnese a da se ne raspade i nestane.“ Naravno da je Dostojevski dobro znao da su Jevreji postojali i patili još duže.

V. Ponovno promišljanje hrišćanstva

Jasno je da dobar deo tog protivljenja Jevrejima i judaizmu potiče iz hrišćanstva Dostojevskog. U svojoj briljantnoj studiji koja predstavlja retkost: *Iskulpljenje i božji trgovac: ekonomija i spasenje Dostojevskog i antisemitizam* (2008), kritičarka Susan MakRejnolds (McReynolds) prati evoluciju razumevanja hrišćanstva kod Dostojevskog. Ona u njegovoj misli izdvaja tri konstante, i sve tri povezuje sa antisemitizmom: njegov stav prema deci, njegovo odbacivanje utilitarnosti, i njegovo insistiranje da nacije moraju da se povinuju jednim moralnim načelima kao i pojedinci.

Čitaoci romana Dostojevskog prepoznaju značajnu ulogu koju imaju deca. Pre sedme godine, izjavio je Dostojevski, deca su nevina i krajne povredljiva. Najveći zločin je zloupotreba dece, čime se ponavljaju muke koje su nanete potpuno nevinom Hristu. Najveći izveštac o zločinima koji je ikada postojao, Dostojevski je jednim delom svoje karijere prisustvovao i izveštavao o suđenjima onima koji su mučili decu. Takođe je sakupio izveštaje iz štampe o surovosti prema deci i, izveštavajući o zločinima Turaka, fokusirao se na zločine počinjene na deci.

Kada Ivan Karamazov optužuje Boga, on se poziva na te izvore, a čitaoci tekstova Dostojevskog ih priznaju kao stvarne. „Ljudi ponekad pričaju o bestijalnoj okrutnosti, ali to je velika nepravda i uvreda za životinje,“ počinje Ivan svoj razgovor sa Aljošom. „Zver nikada ne može biti toliko okrutna kao što to čovek može, tako umetnički okrutna. Tigar samo raskida i sažvaće,“ ali su Turci „uživali u mučenju dece... u izrezivanju nerođenog deteta iz majčine utrobe i bacanju beba uvis i hvatanju ih na vrhove bajoneta, a sve pred majčinim očima. Činjenje toga pred majčinim očima je podjarivalo zabavu.“

Ali Turci su amateri u poređenju sa nekim obrazovanim Rusima. „Bila je jedna mala devojčica koju su otac i majka mrzeli,“ veoma poštovani i visoko obrazovani ljudi. „Vidite, moram još jednom da ponovim, to je posebno karakteristično za mnoge ljude, ta ljubav prema mučenju dece...

Prema svim drugim tipovima ljudskog društva ti mučitelji se ponašaju blago i dobrohotno, kao kultivirani i humani Evropljani... Upravo njihova bespomoćnost je ono što izaziva mučitelja, upravo anđeosko poverenje deteta koje nema kud da pobegne i koje ne može da se žali potpaljuje zlu krv.“

I tako su ti dobro obrazovani roditelji tukli svoju čerku dok se nije pretvorila u jednu jedinu modricu. Kada je zabava splasnula, zatvrali su je noću u hladnu odaju i mazali joj lice ekskrementom, „i to je bila njena majka, njena majka, koja je to činila.“ Ivan pita Aljošu: Možeš li da razumeš zašto malo stvorenje, koje i ne razume šta joj se radi, treba da se udara po malom bolnom srcu svojom malom pesnicom po mraku i hladnoći, da upravlja svoje nežne, neoptužujuće suze dobrom i dragom Bogu da je spase. Razumeš li ti to, prijatelju i brate, ti pobožni i ponizni novi kaluđeru?“

Aljoša na kraju odgovara da bi Ivanova optužba Boga bila ispravna kada bi postojao samo Bog Otac. A to je upravo razlika između hrišćana s jedne strane, i Jevreja i muslimana. Suština hrišćanstva leži u ideji da postoji i Bog Sin, koji je dobrovoljno podelio ljudske patnje. Inkarnacija je ono što čini svu razliku. Ali Ivan jeочекivao tu primedbu da bi mogao da isporuči svoj odgovor na nju – napadom na Isusa u sledećem poglavlju romana, u „Velikom inkvizitoru“.

Moglo bi da se učini da će Dostojevski u prvi plan staviti Raspeće kao sredstvo spasenja, ali se događa upravo suprotno. Po mišljenju Mak-Rejnoldsove to je zato što bi se Raspeće oslonilo na utilitarističku logiku, a to Dostojevskog odbija. Utilitarizam, smatrao je on, opravdava okrutnost dok istovremeno promoviše najveće dobro među najvećim dobrima. Kada junak *Zločina i kazne* smišlja ubistvo, on slučajno čuje razgovor koji naglas ponavlja njegove misli. Jedan student i jedan oficir razgovaraju o tome da li bi bilo dozvoljeno, sa utilitarnog gledišta, ubiti otrovnu staru babu iz zalagaonice. Ako se usvoji utilitarno stanovište, to ubistvo ne samo da bi bilo moralno dozvoljeno, već bi bilo i apsolutno obavezno. Razmotriti cenu i benefite:

„S jedne strane imamo glupavu, bezosećajnu, bezvrednu, prkosnu, bolesnu, gadnu staricu, koja ne samo da je beskorisna već još i pravi probleme... koja će za dan-dva svakako umreti... S druge strane, odbačene sveže mlade živote, potrebne hiljadama... Ubiti nju, uzeti njen novac, i uz pomoć tog novca posvetiti se službi čovečanstvu... Jedna smrt i stotinu života u zamenu – jednostavna aritmetika!“

I ovaj roman nagoveštava, a u *Zlim dusima* je to eksplicitno, da utilitarno rezonovanje opravdava i masovna politička ubistva.

Za Dostojevskog glavni problem nije to što je račun trošak/korist pogrešan ili nepoznat. Čak i kada bi čovek bio siguran da bi ubistvo osobe iz

zalagaonice donelo mnogo više koristi nego štete, to bi bilo pogrešno.

Dostojevski je uverenja, tvrdi MakRejnoldsova, da takvo utilitarno rezonovanje podržava tradicionalnu hrišćansku ideju spasenja, koje, kao i sve teodicije, zavisi od ideje da patnja postoji jer je potrebna za najviše dobro – što je gledište koje je za njega bilo nepodnošljivo. Još problematičnija je uloga koju Raspeće igra u hrišćanskoj misli. Dostojevski je na to gledao kao na slučaj nepravde/zloupotrebe dece, Otac koji muči svog Sina na način na koji su okrutni roditelji mučili svoju čerku. Činjenica da je On to učinio da bi spasao čovečanstvo samo dalje pogoršava stvari, jer implicira da On sledi utilitarističku logiku.

U svojim sveskama za *Karamazove*, Dostojevski je zagonetno pribeležio: „Bog kao trgovac“. Taj komentar MakRejnoldsova čita kao referencu na Božije utilitarno trgovanje ljudskom patnjom. Kao trgovac – kao Jevrejin! – Bog proračunava trošak i korist. Ivan Karamazov postavlja pitanje Aljoši, a ono doseže srce „problema Dostojevski“ kroz sledeće aspekte hrišćanske misli:

„Kaži mi sam, izazivam te, odgovori. Zamisli da ti stvaraš tkaninu ljudske subbine, sa ciljem da ljudi budu srećni... ali da je suštinski važno i neizbežno da se ubije samo jedno malo stvorene – ona beba koja se malom pesnicom udara po srcu, na primer – i da se tvoja građevina oslanja na te neosvećene suze, da li bi se saglasio da budeš arhitekta takvih uslova?“...

„Ne, ne bih se saglasio,“ kaže Aljoša tiho.

Ako je tako, onda se mora ponovo razmotriti tradicionalna hrišćanska šema. Sa gledišta Mak Rejnoldsove, Dostojevski je to učinio time što je identifikovao tu utilitarnu logiku sa Jevrejima, koji su strani za istinsko hrišćanstvo. „Tokom godina,“ objašnjava ona, „Dostojevski je stigao do nikada eksplicitno iskazane vere da je Bog Raspeća loš jevrejski utilitarista, čije je prisustvo u hrišćanstvu nepodnošljivo.“

Stoga je Dostojevski zaobišao Raspeće i, umesto da Otac žrtvuje svog Sina, on naglašava Isusovu dobrovoljnu žrtvu. Za Dostojevskog je to istinska hrišćanska ideja. Usvajajući je on čisti hrišćanstvo tako što krivicu Boga Oca prebacuje na Jevreje. Naravno, napominje MakRejnoldsova, takvo mišljenje je u potpunosti jeretičko. Ono, međutim, objašnjava zbog čega se antisemitizam Dostojevskog razvio onda kada se razvio, tokom kasnih 1870-ih: „njegov antisemitizam raste uporedno sa zrenjem njegovih jeretičkih ideja.“ To takođe objašnjava i zašto je bio, pošto je jevrejskog Boga optužio za žrtvu deteta, toliko siguran da Jevreji žrtvuju decu.

MakRejnoldsova kaže da je Dostojevski identifikovao hrišćanstvo jedino sa Hristom. Kasnije je čak i taj naglasak ustupio mesto jednom drugom – kada je ruski narod postao samožrtvujući agent

spasenja čovečanstva. Na taj način se on vraća domenu opsesije spoljnjom politikom.

Dostojevski je odlučno odbacivao ideju da ono što je nemoralno za pojedinca može biti moralno za državu, što je očigledno bila „sofisticirana“ real-politička ideja uobičajena u Evropi, a na koju su se često pozivali ruski intelektualci. Ako je nemoralno dozvoliti da nevini pate, verovao je Dostojevski, onda je takođe nemoralno da Engleska dopusti da Sloveni pate od Otomanske imperije – radi očuvanja „ravnoteže sila“ ili prosperitetu Evrope. Takav cinizam, kao što je utilitarizam, za Dostojevskog predstavlja usvajanje „jevrejskih“ principa od strane Zapada.

Dostojevski je uveren da će Rusija, za razliku od toga, poreći te principe i da će spasiti svet jer je on postao Hrist, ili je nasledio Hrista.

VI. Antisemitizam i milenializam

U vreme kada sam pre pedeset godina počeo da radim na *Dnevniku*, čitao sam klasičnu studiju Normana Kona (Kohn) *Potraga milenijuma: Revolucionarni milenijalci i mistični anarhisti Srednjeg veka* (1957) u kojoj se nudi drugo objašnjenje „problema Dostojevski“. Kon je opisao srednjevekovne pokrete koji su predviđali apokaliptično vreme u kome će biti moguće jasno razdvajanje Hristovih svetaca od grešnika koji slede Antihrista, i čišćenje sveta od zla za sva vremena. Zapanjilo me je da su ruski revolucionari, čiji su etos definisali sinovi sveštenika (kao što je revolucionarni romanopisac Nikolai Černiševski) i polaznici semeništa (kao Staljin), razmišljali upravo na taj apokaliptični način – a činilo se da je Kon to prepoznao. U jednom delu tog teksta on je identifikovao srednjevekovne milenijarne „slobodne duhove“ koji su se zalagali za „slobodu toliko neobuzdanu i neograničenu da se uzdiže do potpunog poricanja svake vrste obuzdanosti i granica,“ prethodnike ruskog revolucionarnog anarhista Mihaela Bakunjina. Sto se ticalo Evropljana devetnaestog veka, srednjevekovni mistični anarhizam je predstavljaо daleku prošlost, ali za Ruse je to bila opipljiva sadašnjost, površno osavremenjena kako bi materijalistički zakoni, a ne božanska intervencija, ostvarili milenijum.

Kon je naglasio da je srednjevekovni milenijarizam skoro uvek bio praćen antisemitskim nasiljem, delimično zbog tradicije koja potiče iz drugog i trećeg veka, da će Antihrist biti Jevrejin iz plemena Dan, i da će on uzdići Jevreje iznad svih drugih naroda. Jevrejska kontrola nad svetskim događajima će biti siguran znak da je kraj blizu. Dok je katolička teologija potiskivala ideju apokalipse kao udaljenu ili alegorijsku, rusko pravoslavlje je na nju stavljalo poseban naglasak. Ruski ateisti su nasledili tu apokaliptičnost. Da li je onda ikakvo čudo što je antisemitizam igrao glavnu ulogu u ruskoj misli?

Zaista, antisemitizam Dostojevskog je koincidirao sa njegovom sve većom uverenošću da je kraj sasvim blizu. On je uvek iznova potvrđivao da se svet nalazi na ivici promena bez presedana, potpuno različitih od onih koje bi mogle da proizvedu sile poznate „engleskim i austrijskim“ diplomatom. „Ponavljam... Evropa iz časa u čas postaje sve drugaćija,“ uzviknuo je on. „Činjenica je da se sigurno nalazimo na ivici najvećih i naj-sveobuhvatnijih promena i revolucija u samoj Evropi, i to govorim *bez i najmanjeg preterivanja*.“ Dostojevski je siguran da „Evropu čekaju ogromni preokreti, onakve vrste u kakvu ljudski um odbija da poveruje i za koje smatra da su potpuno izpacene.“ „Sada se za svakog na svetu 'približio čas,'“ piše on, citirajući Otkrovenje, „A i krajnje je vreme.“

Praktični ljudi prepostavljaju da će sutrašnji dan biti kao i jučerašnji, nastavlja Dostojevski, ali ponekad – a naročito tokom Poslednjih Dana – to pravilo ne važi. Takvi ljudi smatraju zanesenjacima one koji mogu da predvide veće promene koje su iza ugla. Ali kada se približi kraj, Don Kihoti su oni koji najjasnije vide. „Verujte mi, Don Kihot takođe zna u čemu je njegova prednost i sposoban je da računa.“

Kada se apokaliptična grozница kod Dostojevskog najviše rasplamsa, on predviđa konačnu bitku između hrišćana i Jevreja, ili, tačnije, između „hrišćanske ideje“ idealističkog samožrtvovanja, i „jevrejske ideje“ utilitarnog materijalizma. I još jednom: ne razmišljaju samo Jevreji, već i Zapadni Evropljani generalno, na jevrejski način. *Zbog toga* nije samo puka slučajnost što Dizraeli vlada Engleskom. Mislim da sada možemo da procenimo zbog čega za Dostojevskog ne pravi nikakvu razliku to što su pojedini Jevreji, kao što je Džeјms Rotšild, dobri ljudi. Nije problem u pojedinačnim Jevrejima, već u jevrejskoj ideji, ko god da je prihvata.

Zanimljivo je da Dostojevski ponekad ostavlja na stranu svoju brigu oko jevrejske ideje, pa umesto toga predviđa konačnu bitku između katolicizma i pravoslavlja. Katolička ideja, objašnjava on, potiče od paganskih Rimljana, a danas je se drže ne samo sledbenici Pape već i ateisti, pogotovo francuski socijalisti. Francuska je toliko ogrezla u katoličku ideju da, čak i ako bi svaki Francuz bio atesita, Francuska bi nastavila da je sledi. Zaista, socijalizam, koji je izmišljen u Francuskoj, već je preuzeo „katolički šablon... katoličku organizaciju, i katoličku infuziju... do te je mere ta zemlja katolička zemlja.“ Na isti način i „protestantska ideja“ ide unazad hiljadu godina pre Lutera, i danas je predstavljaju ne samo protestantski vernici već i, i to još žešće, Nemci koje predvodi lukavi Bismarck.

Za Dostojevskog te ideje nisu samo apstrakcije već fundamentalna stvarnost, stvarnija od njenih sadašnjih nosilaca. Njihov sukob, ne bučni inci-

denti koji fasciniraju novinare, čine pravi istorijski šablon.

Tek ako neko ceni takvo razmišljanje, može da razume zbog čega Dostojevski veruje da bolje od bilo koga vidi dubine unutar istorijskih sila. Čak i danas Rusi često zamišljaju da veliki pisci razaznaju ono što istoričari ne mogu; ako se *Rat i mir* razlikuje od istorijskih dokumenata u pogledu opisa Napoleonovih ratova, onda su dokumenti ti koji greše. Dostojevski se dokazao kao osoba posebno očarana takvom uzvišenošću romanopisačkog uvida. Pošto je prvi deo *Zločina i kazne* napisan, ali pre nego što se pojavio u štampi, dogodilo se ubistvo zapanjujuće slično onom koje je opisano u romanu. Dostojevski je zaključio da je, zahvaljujući svom romanopisačkom razumevanju duhovnog stanja Rusije, predvideo stvarni događaj.

Citajući istoriju kao roman, Dostojevski je samouvereno otkrio njen zaplet, pa kada govori o „raspletu“ to ne zvuči kao metafora. Svetski događaji su postavili fundamentalna „pitanja“, kao što su Istočno pitanje, katoličko pitanje i jevrejsko pitanje. Sadašnjost je bila značajna, različita od bilo koje prethodne ere, pošto su sva „pitanja“ postavljena *istovremeno*, u svojoj konačnoj formi, na način po kome svi različiti zapleti romana konvergiraju kako se priča bliži kraju. Zbog čega se, pita Dostojevski, tokom poslednjih godina, „onog trenutka kada se neko pitanje sveta dotakne opštег i večnog, svi drugi svetski problemi odjednom uzdignu paralelno s tim?“ Kako je Istočno pitanje došlo u prvi plan, „najednom i neočekivano“ uzdiglo se i „drugo pitanje od svetske važnosti, katoličko pitanje“, zajedno sa „i svim ostalim, i sve će ih više biti postavljeno ako se Istočno pitanje bude ispravno razvijalo.“ Sada, kao nikada ranije, „sva najvažnija pitanja Evrope i čovečanstva generalno... uvek se podižu istovremeno. Sama ta istovremenost je upadljiva.“

Razlog ove „istovremenosti“ nije uobičajena kauzalna povezanost, ništa više nego konvergencija linija zapleta u romanu koje uzajamno utiču jedna na drugu. One konvergiraju jer tako roman obično ide ka raspletu, a današnja „simultanost“ linija zapleta označava dovršen dizajn istorije.

Dostojevski nikada nije do kraja odlučio da li će se konačni obračun dogoditi između Jevreja i hrišćana, ili između ideja katolika i pravoslavaca. Ko je Antihrist – Dizraeli ili Papa? Tu je ponovo uveo eho srednjevekovnog apokaliptizma. Kon to opisuje kao naizmeničnu alternativu jevrejskog i papskog Antihrista. Da li su veću opasnost predstavljali jevrejski berzanski dileri ili poljski klerici? Dostojevski je prezirao Poljake skoro onoliko koliko je mrzeo Jevreje. Obe te mržnje imale su značajnu ulogu u ruskoj ultra-nacionalističkoj ideologiji, i to traje sve do danas.

VII. Šta pokazuje primer Dostojevskog

Ako Jevreji, kao što je bio Dizraeli, dozvoljavaju Turcima da čine varvarske masakre da bi se očuvalo evropski prosperitet, onda saosećajnost nalaže Rusiji ne samo da interveniše na strani Slovena, već i da se bori protiv jevrejske ideje svuda gde na nju nađe. Problem sa načinom razmišljanja Dostojevskog ne leži u tome da mu nedostaje saosećajnosti, već to što ne uspeva da iskreno upita da li je slika istorije koju on ima ispravna. On može da zamisli negodovanje samo ako je izraženo kroz nadmeni glas ciničnih Austrijanaca. On zanemaruje protivne dokaze i nekritično prihvata antisemitsku štampu.

Nažalost, isključivanje mogućnosti postojanja protivnih dokaza nije jedinstveno samo Dostojevskom. Upitan povodom Hamasovih ubistava stotina ljudi 7. oktobra ove godine u Izraelu, Pirs Korbin (Piers Corbyn), brat ranijeg vođe britanske Laburističke partije Džeremija Korbina (Jeremy), je insistirao: „To je bila laž. Nije bilo nikakvog ubijanja dece. To je bila laž, laž, laž. Izraelska vlada je priznala da je to bila laž.“ Po studentskim kampusima mogu da se sretnu podržavaoci Hamasa koji ne samo da pojma nemaju, već nisu spremni ni da razmotre druge izvore koji bi mogli da izmene njihov narativ. Tokom hladnog rata susretao sam se sa brojnim apologetama Sovjetskog Saveza koji su razmišljali na isti nepopravljiv način.

Ljudi po celom političkom spektru – čak i centristi – mogu, a to i čine, da se zatvore za moguće opovrgavanje informacija kojima raspolažu. Dok su mnogi stanovnici SSSR-a prihvatali laži, jer nisu bili raspoloživi nikakvi drugi izvori informacija, Amerikanci su sami sebe namerno oslepljivali. Kada čovek radi tako nešto, on može da poveruje u bilo šta.

Ironija je da je sam Dostojevski odlično razumeo tu stvar. U eseju pod naslovom „Jedna od današnjih laži“ (1873) on je odgovorio novinaru koji je tvrdio da ruski teroristi moraju biti neobrazovani i sileđiće. Nije istina, odgovara Dostojevski. On svoje čitaoce podseća da je i on nekada pripadao subverzivnoj grupi koja je samu sebe oslepela i koja je mogla, ako su okolnosti pogodne, da počini gnusne stvari. Ipak, među njima „nije bilo ni jednog jedinog ‘monstruma’ ili ‘propalice’“. Opasnost je bila u tome što „među nama nije bilo mnogo onih koji su mogli da se odupru dobro poznatom ciklusu ideja i koncepta koje su toliko jako pritegle mlado društvo.“ Vladajuća ideja bio je „teoretski socijalizam“, ali umesto toga je moglo da bude bilo šta što se predstavljalо humanim i sofisticiranim (kao, možda, „antikolonijalizam“ danas?)

Dostojevski podseća čitaoce: „U Zlim dusima sam pokušao da oslikam one raznolike i mnogostrukе motive zbog kojih i najčistije duše i najneviniji ljudi mogu da budu uvučeni u sprovođenje

tako monstruoznih zločina.“ Onda izvodi pouku koju je trabalo da primeni na sebi i za koju bi bilo dobro da se i danas uzme u obzir:

„I u tome leži stvarni užas: ... čovek može da počini najgadnije i najsurovije delo, a da uopšte ne mora da bude zločinac! ... Mogućnost smatranja sebe časnom osobom, a ponekad i zaista biti takav, a istovremeno činiti očigledne i neporecive zločine – u tome se sastoje sva naša današnja bolest!“

Autor eseja Gari Sol Morson (Gaary Saul Morson je „Lawrence B. Dumas“ profesor umetnosti i humanih nauka na Northwestern University, i autor, među ostalim knjigama, dela „Ana Karenjina u našem vremenu“ (Anna Karenina in Our Time) (Yale).

Preuzeto sa sajta 'Mosaic', prim.prev.

Preveo Brane Popović, 4. decembar 2023.

Šlomo Sand

Dileme jevrejske levice

Dobro je poznato da je u dugoj istoriji levice bilo mnogo Jevreja. U dve velike revolucije koje su obeležile početak modernog doba, engleskoj i francuskoj, nije bilo značajnijih figura jevrejskog porekla, ali otkako je polovinom 19. veka u Nemačkoj počela da se formira politička levica, ljudi kao što su Karl Marx i Ferdinand Lassalle, ili kasnije Rosa Luxemburg i Lav Trocki u Istočnoj Evropi, kao i mnogi drugi jevrejski revolucionari, postali su neodvojivi deo istorije razvoja i širenja ideja socijalizma na zapadu.

Mnogi od njih nisu previše razmišljali o svom jevrejskom nasleđu, ali bilo je i onih koji su postavljali pitanja o jevrejskom identitetu i na različite načine pokušavali da usklade pripadanje levici i jedinstveno etničko poreklo. Među njima su Moses Hess, koji je na početku karijere blizak Marxu preko Bernarda Lazarea (francuskog anarhista koji se angažovao u Dreyfusovoj aferi), Harold Laski, ekonomista, politički teoretičar i predsednik Laburističke stranke u Velikoj Britaniji, pa i istoričar Isaac Deutscher, autor *Poruke nejеврејског Јеврејина*.

Cinjenica da se u 19. veku antisemitizam proširio i na određene levičarske krugove nije odvratila Jevreje od identifikovanja s univerzalnim vrednostima socijalizma. Posebna veza između Jevreja i mita o društvenoj i političkoj jednakosti je dodatno učvršćena u 20. veku i prihvaćena kao neosporna činjenica.

Levica se širila i jačala i unutar globalnog cionističkog pokreta, sve dok formiranjem države Izrael, 1948. godine, levica sâma nije postala

hegemon. Zapravo je levica bila ta koja je gradila cionističko društvo, ili je bar tako bilo do 70-ih godina 20. veka. Ne treba zaboraviti da su socijalistički i komunistički pokreti, na čelu s Josifom Staljinom, podržali osnivanje jevrejske države.

Odnosi između Jevreja i tradicionalne desnice (katolici, protestanti) i ekstremne sekularne desnice bili su napeti i nestabilni od početka 20. veka. Migracija Jevreja iz ruskog carstva na Zapad doprinela je jačanju mržnje prema jevrejskim imigrantima, a ekstremni nacionalisti su iskoristili Jevreje da od njih naprave najveće neprijatelje nacije. Taj proces je kulminirao nacističkim genocidom. Čak i posle toga, radikalno desničarske partije bile su veoma sumnjičave prema ostacima jevrejske populacije u Evropi.

Dva su procesa koji su doveli do postepene promene odnos prema Jevrejima, stvarnim ili imaginarnim. Prvo, ubedljiva победа Izraela u Šestodnevnom ratu s Arapima 1967. godine učinila je ovu zemlju simbolom agresivne nacionalističke sile, posebno u kontekstu brojnih poraza koje je zapad doživeo tokom procesa dekolonizacije. Drugo, značajna imigracija muslimanskih radnika u Evropu doprinela je jačanju prikrivene ksenofobije, zbog čega je oštar tretman okupiranih Palestinaca u Izraelu odjednom postao uzoran model vredan opomašanja. Predstava o snažnim i borbenim Jevrejima raširila se prvo u konzervativnim krugovima, a potom i u redovima radikalne i sve eks tremnije desnice.

U isto vreme, istorijske veze između Jevreja i liberalne ili socijalne levice su gubile na snazi. Snovi o revoluciji bili su popularni kod jevrejske omladine 60-ih godina, ali s porazom radikalne levice 70-ih, mnogi od njih su se priključili dolazećem talasu konzervativizma. Zapravo, pomeranje velikog broja jevrejskih intelektualaca na desnu stranu političkog spektra jedan je od faktora koji su doprineli globalnom povlačenju levice.

Onda su se dogodili užasi 7. oktobra. Hamasov zverski napad uzdrmao je Jevreje širom sveta. Posebno teško je pogodio Jevreje koji pripadaju globalnoj levici. S jedne strane, više ne mogu stajati uz tradicionalni argument iz vremena Sartrea i Franza Fanona koji kaže da je nasilje protiv tlačitelja uvek opravdano; s druge strane, ne mogu zanemariti ni opsadu pod kojom žive stanovnici Gaze, od kojih bar polovinu čine ljudi proterani u ratu 1948.

Od napada izraelske vojske jednako stradaju svi stanovnici Gaze, što otežava odbranu poziciju izraelske države i prikazivanje Izraela kao jedine žrtve. Takođe, jačanje judeofobije među islamistima, u vreme kada među desničarima i centristima u Evropi jača islamofobija, posebno pogađa Jevreje na levici, rastrzane između univerzalnih vrednosti i sve snažnije uzajamne mržnje.

Preostaje nam samo da se okrenemo mislima mudrog Jevrejina koji je stav o sukobu izneo onda

kada je ovaj tek počinjao. Posle strašnog masakra u Hebronu – kada su Arapi ubili 69 Jevreja zbog glasina da ovi nameravaju da zauzmu Brdo hrama u Jerusalimu – Albert Einstein je 25. novembra 1929. uputio pismo Chaimu Weizmannu, cionističkom lideru, u kom je napisao: „Ako se pokaže da nismo sposobni da postignemo pošten dogovor i saradnju s Arapima, onda iz ovih 2000 godina stradanja ništa nismo naučili i zaslužujemo sve što nas čeka.“

The New Statesman, 29.11.2023.

Preveo Đorđe Tomić

Peščanik.net, 20.12.2023.

Aleksandar Genis

Krv i tlo

Dobro se sećam svoje prababe. Bila je energetična, visoka žena moćnog glasa, sa haljinama na cvetiće, nije bila obrazovana, nikada nije službovala i nikome nije popuštala, uključujući ni sopstvenoj već odrasloj deci. Ne samo ja – i ostali su je se bojali i slušali je. Otprilike tako sam zamišljaо Kabanihu. Možda i zato što nam je već stogodišnja Matrjona Ivanova došla u goste baš kada smo imali Ostrovskog za školsku lektiru. Znala je da čita, doduše, samo pisma rođaka, u štampanim tekstovima nije se snalazila. Pričajući o njoj, pokazujem na karti Luganske oblasti selo Mihajlovka, gde je odrasla u porodici seljaka-kmetova. Slovenska polovina mojih korenova, međutim, samo još više ističe onu semitsku.

Jevrejin je – govorio je Sartr – svako koga smatraju takvim.

A moј je nos povijen, kosa kovrdžava i (beše) crna. Što se tiče prezimena, ono ni na šta ne liči, tačnije – liči.

U stvari, od njega je sve počelo. Niko od nas nije znao ni šta ono znači ni kako smo ga dobili. Sećam se, jednom su nas prijatelji preplatili na vilnjuski dečiji časopis Genis, što na litvanskom znači detlić, ali to objašnjava samo pomenuti nos.

Nekakvu svojtu sam, ipak, pronašao u Americi, istina Južnoj. U Njujorku se iznenada pojavila crnoputa dama s mojim prezimenom. Na pikantnoj mešavini portugalskog i ukrajinskog, objasnila mi je da u Rio de Žaneiru Genisa ima pola groblja. I meni su tamo obećali mesto, ali sam to zanemario, pošto sam se već dogovorio sa obližnjim krematorijumom.

Na tome bi se sve i završilo, da nije rabina sa Interneta. Oni su mi objasnili da naše prezime potiče od imena Enoch. A ono se pojavljuje već u četvrtoj glavi Knjige Postanja: Adamov Vuk, Kainov prvenac, njegovim imenom nazvan je prvi grad na Zemlji. Prema drugim izvorima, Enoch je

izumeo pismenost i živ se uzneo na nebesa. Ponosan na eponim, razvedrio sam se: dovoljno je da se potpišem, pa da se vratim u praskozorje istorije, koju su u to vreme činile tek tri generacije grešnika.

Da budem iskren, dopalo mi se što ne tragam za svojim prezimenom u telefonskom imeniku, već u Bibliji, iako prema toj velepoštovanoj knjizi imam ponešto složen odnos. U njoj se sve čini tako značajnim da je svaki, a pogotovo nerazumljivi redak, kao stvoren za epigraf. Borhesa je to dovodilo do ushićenja. Ne krijući zavist, čudio se dovitljivosti Jevreja koji su se dosetili da najbolji deo svoje književnosti proglaše svetim. (Nešto slično dogodilo se i sa ruskom klasikom, mada najnovije pokolenje u nju veruje samo onda kada je vidi na TV ekranu.)

Odgometnuvši tajnu svog porekla, odlučio sam da se snađem i u preostaloj istoriji, te sam se obratio mitu "krvi i tla". Prepostavivši romantičarski patos prosvjetiteljskom, dobro sam utuvio da se mehanička civilizacija pravi, dok organska kultura raste – iz tla, zalivenog krvlju. Ja lično više volim mastilo, pa čak i krvavicu kod nas jede samo mačka. Ali, suočen sa neporecivim činjenicama, pomno sam oslušnuo glas krvi koja je sobom poškropila moj rodoslov.

Kako je, međutim, krv čutala kao zalivena, odlučio sam da se raspitam kod tla.

U Izraelu, kao i svugde gde sam bio – i gde će biti – sve mi se dopalo, a ništa mi se nije učinilo bliskim. Zapad je ličio na Zapad, Istok na Istok, naši – na sebe, a egzotični behu Jevreji, posebno jedan od njih. Nisam skidao oči s njega, pošto ih on nije otvarao.

Sreli smo se na bazaru koji zauzima deo starog Jerusalima, što su ga gradu ostavile tri jedna drugoj na glavi sledeće religije. Njemu nije bilo lako da se probija kroz gustu masu naroda, ravnomerno podeđenog na turiste i vojnike. Nalećući na ljude, spotičući se o životinje, zakačinjući tezge, i do krvi se udarajući o ulične zidove, lagano i neumoljivo išao je putem hrama – žmureći. Prvo sam mislio da je slepac, ali, pogledavši malo bolje, shvatio sam da ima oči, ali neće njima da se koristi.

Farisej, nekorisni fosil, fanatic, nešto poput talibana – bezvoljno mi je objasnio moj progresivni vodič – u Jevanđelu ih često nazivaju "slepima". Mislio sam da je to metafora.

Kod nas, na Svetoj zemlji, sve je doslovno. Eno je, recimo, Gejena, istina, još neognjena.

Neugledni jarak iza zida tvrdave zanimao me je daleko manje nego usputni farisej. Renan piše da su, rugajući se razmetljivom pravednošću, Jevreji takve nazivali "kicai" – "sa okrvavljenim čelom". Čelo farisejima nikada ne zarasta jer, plašeći se da ne pokleknu pred ženskim sablaznima, svuda idu zatvorenih očiju – u svakom slučaju od Hristovog rođenja.

Ceneći oduzimanje ne manje od sabiranja, već odavno slutim da ograničavajući vidik, možemo više da saznamo o njemu negoli razmicanjem okvira. Kada nam okoliš ne smeta, jednostavnije je da u njemu razaznamo ono temeljno, nepromenljivo, večno, a to znači idealno. Platon je tvrdio da tako nešto možemo videti samo unutrašnjim pogledom. I to opravdava one koji žive žmureći. Smatrajući istinskom samo sveštenu istoriju, oni su se nastanili unutar kalendara, gde se odvija smena običnih dana i blagdana. Blaženstvo sadašnjosti obožuje prošlost i poništava budućnost.

Ako volim Boga – reče pravednik – šta će mi buduće carstvo?

Njemu je i u ovom bilo toliko dobro da ga je svetlost – kako veli predanje – "odizala za dlan iznad sveta, i sreća ga nije ni za tren napuštala". Video sam ih pod limenom strehom Zida plaća. Klečeći i klanjavući se, jedva se, reklo bi se, suzdržavaju da od potisnute radosti ne počnu da igraju, podražavajući cara Davida koji je, kako je poznato, "poskakivao pred Gospodom".

Kod Jevreja je molitva zavidno bučna stvar, pogotovo ako je se lačaju hasidi, koji se mole bolje od svih. U suštini, oni ništa drugo i ne rade, pa čak ni vojsku ne služe. Zbog toga ih u Izraelu baš i ne vole. Razumljivo. Stvorivši vitešku državu, sabri više od univerzitske diplome cene armijske veze. A haside zanima samo veza sa Bogom. Nama se ona pak čini bezličnom i jednostranom.

Dosta je i to – tešio me je filozof – što se možemo obraćati Bogu i to ne persirajući Mu.

Uvek se setim toga kada vidim kako usamljeni čovek, idući ulicom, viče, plače ili se smeje u svoju slušalicu mobilnog telefona. Svaki put mi se čini da se on to moli, pošto mi ne čujemo odgovor. Hasidi računaju na njega – pa ga i dobijaju. I što je važno – ne uvek.

Ako Bog – citiraju mi reči mudraca – daje sve za šta ga mole, takvom nesebičnošću, on lišava čoveka slobode izbora: u takvog Boga nemoguće je ne verovati.

A u našeg je moguće? – upitah netaktično.

Za tebe – jeste. Gadljivo mi odgovori hasid, s kojim sam nekada učio u riškoj školi, ali sasvim različite stvari.

To se ispostavilo već u Bruklincu, gde me je unajmio da redigujem mesiju. Za takvog su me smatrali Šneersona, vođu njujorske sekte Ljubaviča. Kada je umro, mnogi hasidi nisu došli na posao, smatrajući da je uzaludno raditi uoči Strašnog suda.

Avaj, i u tog mesiju mi je bilo teško da poverujem. Svi znaju da niko nije prorok u svom selu, a ono nam je bilo zajedničko: Rabin je završio Lenjingradski brodogradilišni. To sam pročitao u njegovim memoarima, čije je rusko izdanje trebalo da pripremim za štampu. Posao nije bio težak, pošto nije bilo dozvoljeno menjanje ni jedne reči. Ograničio sam se, iz čistog slobodoljublja, na

dodavanje nekoliko znakova interpunkcije, ali i njih su smatrali suvišnim.

Ma koliko da je jevrejska istorija dugačka – rekao je jedan poznati naučnik – na nesreću njenih protagonisti, u njoj nedostaje poglavlje o glupim Jevrejima.

Imao sam želju da ga sam napišem, ali sam shvatio da ono neće izmeniti opštепrihvaćenu tačku gledišta, koju mi je izložio Peljevin:

Neuka svetina – visokoumno je rasuđivao on nad budističkom šniclom od sojinog sira – Jevrejima pripisuje ulogu totalnog Razuma, koji je u stanju da poništi slučajnost i preusmeri haos.

Čuo sam za to – rekoh – Zavera Sionskih mudraca.

Daleko od njih, bio sam svedok samo pozitivnog antisemitizma.

Svi njegovi zagovornici pravdaju se time da imaju prijatelje – Jevreje. Ja upravo i predstavljam onoga sa kojim se oni druže. Pohomov me je, u svakom slučaju, prigrlio, u nadi da će odgonetnuti tajnu koja ga muči.

Bog je stvorio Jevreje – ponavlja on – da se čovek ne bi zanosio već zamislio.

Ne mogu da mu pomognem, jer mi ta tajna nije poznata, ne osećam je u sebi i ne mogu ni da je podelim bilo sa kim. To vam je kao sa ženama. Muškarci im vekovima pripisuju fatalnu tajanstvenost, a one se, ne znajući šta da kažu na to, samo osmehuju, čutke i zagonetno.

Doduše, baš Jevreji nekako retko čute.

U Izraelu sam upitao jednog meštanina, zašto se tu niko ne odvaja od telefona.

Volimo da pričamo.

Preko telefona?

Kako ispadne.

Martin Buber je Jevreje, objašnjavajući njihovu ljubav prema zvuku (od spletke do violine), nazvao "narodom sluha".

Grci su – govorio je – svoje bogove gledali, a Judejci su sa Njim – samo razgovarali.

Naviknuti na razgovor sa višim od sebe, Jevreji su spremni da objasne svaku Njegovu reč. Sklon sam da mislim da je tako nastala profesija kritičara. Ne uznemiravajte se, rado ćemo vas prihvatiti u rusku kulturu – tešio me je jedan moskovski pisac, ne sumnjujući u to da ima pravo raspodele.

Takva predusretljivost, kako je tačno napisao Venjička Jerofejev, omogućuje Jevrejima da se osećaju "kao u utrobi mačehe". Jedan paradoks, kao i drugi, dozvoljavajući da se bude i unutra i spolja. Zbog toga je, ako smem da kažem, svima korisno da budu zakratko Jevreji. Ko je u manjini, taj je veća elita. Pomalo stran, pomalo različit – igra etničkih nijansi usložnjava karakter, uvodeći alternative ili makar njenu iluziju. Izbor se čini osmišljenim i slobodnim: ti si taj koji bira kulturu, a ne ona tebe. Isčupan iz tradicije, kao zub iz vilice, besplatno dobijaš nauk egzistencijalnog hira.

Baš zato Borhes se i nije radovao državi Izrael.

Naši sapančenici – govorio je – postaće kao i svi ostali, ako sve tuđe države zamene jednom svojom. Najčešće pak Jevreji vole tu domovinu gde im je bilo suđeno da se rode, uključujući i Nemačku. Što i nije tako čudno ako se udubimo u istoriju: Jevreji su stvorili najmuzikalnije nemačke stihove, najoriginalniju nemačku prozu i najbolju teoriju relativiteta. Čak je i gas "Ciklon B" izumeo hemičar-Jevrejin (Fric Haber, koji je 1918. dobio Nobelovu nagradu, sintetizovao ga je u nadi da Kajzeru donese pobedu).

Treba reći da ni u Americi Nemačka nije imala većih prijatelja od nemačkih Jevreja. Kada je njujorkški novinar pitao prispevog Remarka, da li čezne za napuštenom domovinom, on je odgovorio:

Zašto bih? Pa ja nisam Jevrejin.

Početkom dvadesetog veka jevrejski ljubitelji nemačke poezije u Americi sakupili su novac za fontanu "Lorelaj". Smatrajući Hajnea Jevrejinom, Diseldorf je odbio da postavi fontanu na svom trgu, mada se sve dešavalo pre Hitlera. Odrešivši kesu, opština je prenela skulpturu u Njujork, da bi je postavila u Central parku. Uto je izbio Prvi svetski rat, i gradske vlasti su zabranile fontanu, odlučivši da je Hajne ipak Nemac. Lorelaj je otpremljena na periferiju, gde od tada i stoji – u Bronksu. Tamo sada umesto nemačkih Jevreja žive ruski, ali ukus nostalгије ostao je isti:

Sve se izmešalo, slatkog li bruja: Rusija, Lata, Lorelaj.

Odlomak iz knjige Hrana, krv i tlo Aleksandra Genisa, Geopoetika, 2009.

*Prevela Draginja Ramadanski
Peščanik.net, 27.10.2010.*

Gordon G. Čang

Svet jeste u ratu

Susret Predsednika Ksi Džinpinga i vrhovnog vode Irana Ajatolaha Ali Hamneija u Teheranu, 23. januara 2016. (Izvor: khamenei.ir)

Senator JD Vans (Vance) je 11. decembra predložio da se Ukrajina odrekne teritorije u zamenu za mirovni sporazum sa Rusijom. „Završice se na način na koji se skoro svaki rat oduvek završavao: pregovorima u kojima se sve strane odreknu po nečeg što ne bi da daju,“ rekao je novinarima predstavnik republikanaca iz Ohaja. „Niko ne ume da mi objasni kako bi ovo moglo da se završi bez nekakvih teritorijalnih koncesija u odnosu na granice iz 1991. godine.“

Vans očigledno nikada nije čuo za Drugi svetski rat, koji se nije završio pregovorima ni u Evropi ni na Pacifiku. Dalje, vezano za ono što je upravo rekao o sporazumu teritorije-za-mir sa Rusijom, Vans očigledno ne zna ništa o Minhenskom paktu iz 1938. Sumnjam da bi uopšte umeo da pronađe Sudetsku oblast na mapi.

Vans nije jedini Amerikanac iz Vašingtona koji ne zna šta priča. Poludele vođe, zvaničnici i zakonodavci, po celom političkom spektru, koji smatraju da ideje koje zadovoljavaju mase, ali su u suštini jezive, neće – ako budu primenjene – imati posledica.

Da počnemo od Džozefa Bajdena. Taj je predsednik mislio da neće biti nikakvih posledica od povlačenja iz Afganistana avgusta 2021. godine. Taj je nepromišljeni potez smesta doneo smrt trinaestorici američkih vojnika i napuštanje vojne opreme u vrednosti od 7,2 milijarde američkih dolara. Katastrofa se, međutim, nije na tome završila, ona se nastavlja do današnjih dana.

Neposredno po tom događaju, ruski predsednik Putin je započeo planiranje invazije na Ukrajinu. Sproveo ju je u delo sledećeg februara, pošto je Kina signalizirala da nema ništa protiv. Dvadeset dana pre nego što su ruske snage prešle granicu

Ukrajine, Putin se sreo sa Ksi Džinpingom u Beidžingu. Njih dvojica su tada objavili tekst od 5.300 reči u kome naglašavaju svoj „bezgranični“ partnerski odnos. Od tada Kina potpuno podržava ruski ratni napor.

Zatim su Rusija i Kina, direktno ili preko gospodara rata, počele da destabilizuju najveći deo Severne Afrike kroz ustanke koji liče na ratove. I Moskva i Beidžing sada podgrevaju nešto što bi moglo da postane sledeći veliki sukob u tom području: Alžir se sprema da razbije prijatelja Amerike – Maroko – zemlju koja čuva zapadni ulaz u Mediteran.

Iran, preko svog posrednika Hamasa, napao je Izrael 7. oktobra. Kina je pružila diplomatsko pokrivanje zločinima koje su počinili teroristi, mobilisala svoj moći propagandni aparat da im pomogne, i finansirala Iran svojim povećanim kupovinama nafte. Tokom vremena koje je proteklo od prvog napada, Iran se preko druga dva posrednika, Huti milicije u Jemenu i Hezbolaha u Libanu, pridružio borbi protiv jevrejske države. Sva tri iranska posrednika koriste kinesko oružje. Oni koji ne žele da se Amerika uključi u te sukobe, minimiziraju ih nazivajući ih „regionalnim“ ratovima. Da li je to tačno?

„U 20. i 21. veku je moguće reći da to, u stvari, nisu nikakvi regionalni ratovi, jer su u njih, do izvesne mere, uključene i velike sile,“ rekao je ovog meseca za *Gatestone* Gregori Kopli (Gregory Copley), predsednik Asocijacije za međunarodne strateške studije (International Strategic Studies Association). „Nema nijednog značajnog konflikta bilo gde u svetu koji nije započeo, ili u njega bio uključen, neki od velikih igrača van datog regionala.“

Dok Kina i Rusija u potpunosti podržavaju remetilačke elemente, nije nikakvo čudo da je svet prešao iz perioda relativnog mira u period neprekidnih turbulencija. „Tokom poslednje dve godine videli smo više konflikata u poređenju sa bilo kojim periodom od kraja Drugog svetskog rata,“ piše Pol Post (Paul Poast) u novembarskom časopisu *Atlantic*, u članku pod naslovom „Nije svetski rat nego je svet u ratu“.

Svi se nadamo da je Post, vanredni profesor na Univerzitetu Čikago, u pravu kada nam govori da nema globalnog rata. Međutim, odvojeni sukobi su se 1930-ih godina spojili u ono što sada nazivamo Drugim svetskim ratom. Moguće je da se slična dinamika dogodi i u našem vremenu.

Verovatnoća spajanja sukoba u ovom trenutku je velika, pošto Moskva, a naročito Beidžing, iskorisćavaju sukobe koji su u toku. „Kina sada podržava agresore na tri kontinenta,“ kaže za *Gatestone* Džonatan Bas (Jonathan Bass), konsultant za pitanja energije pri „*InfraGlobal Partners*“.

Drugim rečima, Kina vodi ratove pomoću posrednika. „Izraelski zvaničnici izražavaju svoje

privatno mišljenje, a ne zvanični vladin stav, kada kažu da je rat Hamasa protiv njihove zemlje deo kineskog napada na Ameriku," kaže Bas, koji se sada nalazi u Persijskom zalivu. „Ratovi preko predstavnika, ako budu zapušteni i ostavljeni bez pažnje, mogu da postanu direktni ratovi među velikim silama," kaže Kopli (Copley), koji je glavni urednik časopisa *Odbrana i inostrana strateška politika* (*Defense & Foreign Affairs Strategic Policy*). „Prvi svetski rat je počeo regionalnim konfliktom između srpskih pokreta za nezavisnost, koje je podržavala Moskva, i austro-ugarske krune, kada je bio ubijen naslednik te krune. Drugi svetski rat je počeo kada je Hitler podgreval male regionalne sporove, sve dok velike sile nisu morale da se umešaju.“

Skoro niko ko je na zvaničnim pozicijama u Americi ne vidi današnje konflikte kao predigru za veliki rat. Bajden je potpuno ignorisao probleme u Severnoj Africi, a pokušava da upravlja razvojem ratova u Ukrajini i u Gazi. Njemu je mnogo važnije da izbegne eskalaciju, nego da pobedi. Njegov najpreči cilj je očigledno postalo izbegavanje da se totalitarci u Beidžingu i Moskvi ne naljute.

To je opasna strateška greška. Pogledajmo za trenutak rat koga vodi Putin. On je mnogo puta rekao da Ukrajina nema prava da postoji. Taj bi se znak obavezno morao uzeti u obzir kada se razmatra opravdanost mirovnog sporazuma po kome bi ruski siledžija imao kontrolu nad bilo kojim delom teritorije Ukrajine. Njemu nije bilo dosta što je anektirao samo Krim 2014. godine, i neće ga zadovoljiti bilo koji sporazum koji ne podraumeva da Ukrajina u potpunosti nestane.

Dalje, malo je verovatno da će se zaustaviti samo kod te zemlje s kojom je sada u ratu. Pošto otvoreno preuzima jezik Petra Velikog, Putin je jasno rekao da Rusija ima pravo da se širi na područja na kojima su države članice NATO-a. Na primer, baltičke države, koje su očigledno u opasnosti. Kao i Istočna Evropa.

Mnogi na Zapdu govore da se Putin neće usudititi da napadne neku od NATO zemalja. Međutim, neuspeh Zapada da odbrani Ukrajinu, zemlju koju štite garancije iz Budimpeštanskog memoranduma iz 1994, može da ubedi Putina da ne treba da strahuje od trans-atlantskog saveza ili njegovog najvažnijeg člana - Sjedinjenih Američkih Država. Projekat Vladimira Putina podrazumeva ponovno uspostavljanje ruske imperije i vladavinu nad, među ostalima, svim Slovenima na evro-azijskom prostoru. Uz kinesku pomoć i slabo protiviljenje Amerike, svašta može da se dogodi. Naročito ako i Kina počne da se kreće ka svojim susedima ili da zatvori obližnja mora i vazdušne prostore.

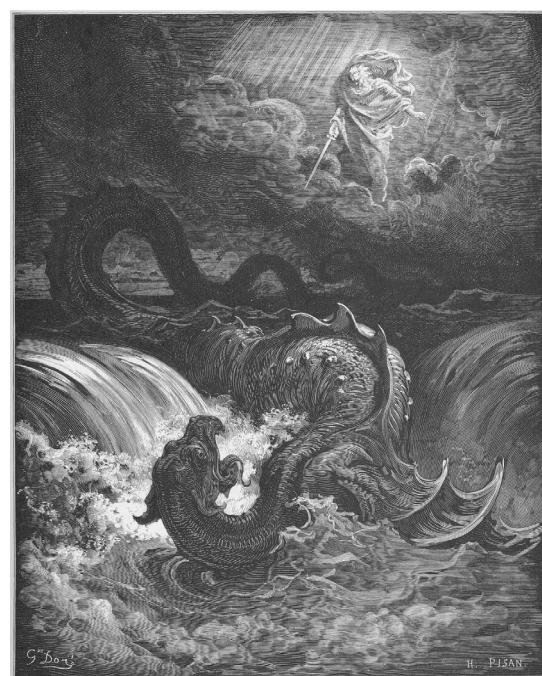
Kopli kaže da „velike sile osete priliku kada se male nacije nađu u međusobnom sukobu. Naizgled lak posao oko 'iskorišćavanja konflikta' uskoro može da izmakne kontroli i da dođe do velikog požara.“

Čini se da će sledeći „veliki požar“ uključiti i najveći deo sveta.

Gordon G. Čang (Gordon G. Chang je autor teksta „Dolazeći kolaps Kine“, viši saradnik Gatestone Instituta, i član savetodavnog odbora GI.)

© 2023 Gatestone Institute. All rights reserved. The articles printed here do not necessarily reflect the views of the Editors or of Gatestone Institute.

Preveo Brane Popović

Gustave Doré, Leviatan

Hašiš u Marseju

Prethodna napomena: Jedan od prvih znakova da hašiš počinje da deluje „jeste potmulo osećanje slutnje i stepnje; približava se nešto strano i neizbežno... pomaljaju se slike i nizovi slika, odavno potisnuta sećanja, oživljavaju čitavi prizori i situacije; najpre izazivaju zanimalje, s vremenom na vreme zadovoljstvo, nazad, kada ne mogu da se izbegnu, umor i bol... Sve što se dešava, sve ono što govori i radi, iznenađuje i nadjačava čoveka. Njegov smeh, svi njegovi iskazi, sve ga se to doima kao da su spoljašnji dogadjaji. Takođe, doživljava iskustva koja se približavaju nadahnuću, prosvetljenju... Prostor može da se širi, pod se strmoglavo iskriviljuje, nastupaju atmosferske senzacije: isparenje, neprozirnost, težina vazduha, boje postaju sjajnije, svetlijе, predmeti lepsi ili, pak, kabasti, preteći... Sve se to ne odvija kao kontinuiran razvoj, štaviše, tipična je stalna smena snolikog i budnog stanja, neprestano, nazad iscrpljujuće osciliranje između potpuno različitih svetova svesti; do toga može da dođe u sred rečenice... O svemu tome subjekt nas izveštava u formi koja, uglavnom, veoma osetno odstupa od norme. Usled čestih naglih prekida sećanja na prethodne događaje teško se uočavaju povezujuće niti, misao se ne uobičava u reč, situacija može da postane puna tako razoružavajuće vedrine da korisnik hašiša minutima nije sposoban ni za šta drugo osim za smeh... Sećanje na opijenost je iznenađujuće oštro.“ „Čudi da se trovanje hašišom do sada nije eksperimentalno obrađivalo. Najbolji opis opijenosti hašišom potiče od Bodlera (*Veštački rajevi*).“ Žoel i Frenkl, „Opijenost hašišom“, *Klinische Wochenschrift*, 1926, V, 37.

Marsej, 29. juli. U sedam sati uveče, nakon dugog oklevanja, uzeo hašiš. Po danu sam bio u Eksu. Ležim na krevetu sa absolutnom izvesnošću da u ovom gradu od stotine hiljada, gde me niko ne poznaje, ne mogu biti uznemiravan. A ipak mi smeta neko malo dete što plače. Mislim, prošlo je već tri četvrti sata. Međutim, sada su tek dvadeset minuta... Tako ležim na krevetu; čitam i pušim. Nasuprot meni večito taj pogled u utrobu Marseja. Ulica, koju sam gledao tako često, izgleda kao rez povučen nožem.¹

Konačno sam napustio hotel, izgledalo mi je da dejstvo izostaje ili da je tako slabo, da sam mogao da izostavim predostrožnost ostanka kod kuće. Prva stanica: kafana na uglu Kanbier i Kur Belsins. Gledano od luke ona je desno, dakle, nije moja uobičajena kafana. I sad? Samo

izvesna blagonaklonost, iščekivanje da se vidi kako ljudi nekome ljubazno idu u susret. Osećaj usamljenosti gubi se upravo strelovito. Moj štap počinje da mi pričinjava posebno zadovoljstvo.² Čovek postaje tako krhak: boji se da bi senka koja pada na papir mogla da mu nauđi. – Mučnina nestaje. Čitaju se table na pisoarima. Ne bih se začudio kad bi se ova ili ona osoba uputila prema meni. A pošto oni to ne čine, svejedno mi je. Ipak mi je ovde odviše bučno.

Sada se ispoljavaju prostorno-vremenski zahtevi koje postavlja konzument hašiša. A oni su, baš kao što je poznato, apsolutno veličanstveni. Versaj nije prevelik onome ko je uzeo hašiš, niti mu večnost traje predugo. I na pozadini tih neizmernih dimenzija unutrašnjeg doživljavanja apsolutnog trajanja i neograničenog prostornog sveta, boravi sad jedan čudesni blaženi humor, zasnovan na nepredvilkivostima prostora i vremena. Osećam taj humor beskrajno kada u restoranu „Baso“ saznajem da se topla kuhinja zatvara, taman kad sam seo da se gostim doveka. Zatim, uprkos tome, osećaj kako je sve svetlo, posećeno, živo i da će tako ostati. Moram da pribeležim kako sam našao svoje mesto. Bilo mi je stalo do pogleda na *vieux port*,³ koji se ima sa gornjih spratova. U prolazu, dole, ugledao sam slobodan sto na balkonu drugog sprata. Konačno sam dospeo, ipak, samo do prvog. Većina stolova uz prozor bila je zauzeta. Tu sam se uputio ka jednom veoma velikom, koji je upravo postao slobodan. U trenutku zauzimanja mesta, međutim, nesrazmerna: smestiti se za jedan tako veliki sto delovalo mi je toliko sramotno da sam pošao popreko, preko celog sprata, ka suprotnom kraju, ne bih li zauzeo mesto za jednim manjim koji sam zapazio tek kada sam se primakao.

Jelo je, međutim, došlo kasnije. Prvo, mali bar u luci. Upravo sam opet nameravao da smeteno skrenem nalevo krug, jer mi se činilo da i odande nailazi neki koncert i to limenih duvača. Na vreme sam još uspeo da se uverim kako to nije ništa drugo do urlik automobilskih sirena. Na putu za *vieux port* već sam imao onu čudesnu lakoću i preciznost u koraku, koji su mi kamenito, neravno tle velikog trga, preko koga sam prelazio, pretvarale u zemljiste nekog puta kojim sam ja, krepki putnik, noću koračao. Jer, Kanbier sam u to vreme još izbegavao, ne uzdajući se sasvim u svoje regulatorne funkcije. U onom malom lučkom baru počeo je hašiš da ispoljava svoju pravu kanoničku čaroliju, sa takvom primitivnom oštrinom kakvu sam do tada jedva osetio. Naime, pretvorio me je u fiziognomičara, ili barem u posmatrača fiziognomije, te doživeh nešto sasvim jedinstveno u svom iskustvu: bukvalno sam se upiljio u lica koja sam imao tu, oko sebe, i koja su delom bila izrazito sirova ili ružna. Lica koja bih obično

izbegavao iz dvostrukog razloga: niti bih želeo da privučem na sebe njihove poglede, niti bih podnosio njihovu brutalnost. Bilo je poprilično istureno mesto, ta lučka krčma. (Verujem, najudaljenije koje mi je još bez opasnosti bilo dostupno i koje sam ovde, u opijenosti, odmerio sa istom sigurnošću sa kojom čovek, jako umoran, ume da napuni čašu vodom tako precizno do ivice, i da se nijedna kap ne prelije, kako čovek svežih čula nikada ne uspeva.) Još uvek dovoljno daleko od ulice Buteri, ipak ovde nije sedeо nijedan buržuj; u najboljem slučaju, uz pravi lučki proletarijat, par malograđanskih porodica iz susedstva. Najednom sam shvatio kako je nekom slikaru – nije li se to dogodilo Rembrantu i mnogim drugim – ružnoća mogla da se javi kao pravi rezervoar lepote, bolje rečeno kao njena riznica, kao rascepljena planina sa čitavim unutrašnjim zlatom lepog što je prosijavalo iz bora, pogleda, crta lica. Posebno se sećam jednog bezgranično životinjskog i sirovog muškog lica, iz koga me je iznenada, do srži, pogodila „bora odričanja“. Muška lica, pre svega, bila su ta koja su me općinjavala. Sada je otpočela dugotrajna igra, da u svakom licu pred mnom izranja neko znan; često sam znao njegovo ime, često pak ne; obmana je čilela onako kao što se gube obmane u snu, naime, ne posramljeno i kompromitovano, već spokojno i prijateljski, kao neko biće koje je obavilo svoju dužnost. Pod ovim okolnostima više nije moglo biti govora o usamljenosti. Da li sam samom sebi bio društvo? A ipak, po svoj prilici, to nisam bio sasvim iskreno. Takođe, ne znam da li bi me to tada toliko moglo da usreći. Već, možda, pre ovo: samom sebi bio sam najprepedeniji, najprefinjeniji, najdrskiji podvodač i stvari sam privodio sebi sa dvostruislenom sigurnošću onoga koji poznaje i koji je proučio želje svog naredbodavca. – Zatim, poče da traje pola večnosti dok se kelner nije opet pojavio. Štaviše, njegovo pojavljivanje nisam mogao da dočekam. Ušao sam u barsku prostoriju i platio za šankom. Da li je u ovakvoj krčmi napojnica uobičajena, to ne znam. Ali i inače bih, svakako, dao nešto. U hašisu, juče, bio sam pre škrta; iz straha da ekstravagancijama ne upadnem u oči tek sam sebe učinio upadljivim.

Tako i u restoranu „Baso“. Prvo sam naručio tuce ostriga. Čovek je htio da zna odmah i narudžbu sledećeg jela. Naveo sam neko uobičajeno lokalno jelo. Došao je sa obaveštenjem da toga više nema. Pokazao sam nešto na meniju u blizini tog jela, izgledalo je da želim da naručim jedno za drugim, a onda mi je ime onoga koje je stajalo iznad upalo u oči i tako dalje, sve dok nisam konačno dospeo do najvišeg. To, međutim, ne beše samo halapljivost, već veoma izražena uljudnost prema jelima, koja nisam htio da uvredim odbijanjem. Ukrat-

ko, zapeo sam na *pâté de Lyon*. Lavlja pašteta, pomislio sam, veselo se smejući, dok je ljupko ležala pred mnom na tanjiru, a onda prezrivo: ta meka zečetina ili piletina – ma šta bila. Mojoj lavovskoj gladi ne bi izgledalo neprilično da se zasiti jednim lavom. Uostalom, potajno sam odlučio da ću, čim budem gotov kod „Basoa“ (to je bilo oko pola jedanaest) otići negde drugde i večerati po drugi put.

Ali, prvo još put do „Basoa“. Tumarao sam duž keja i čitao jedno za drugim imena čamaca koji tamo behu pričvršćeni. Pritom me je obuzela nepojmljiva radost, redom sam se smešio svim imenima Francuske u lice. Ljubav, koja je tim brodićima bila izražena putem njihovih imena, činila mi se čudesno lepom i dirljivom. Jedino sam prošao nelagodno kraj jednog „Aero II“, koji me je podsetio na vazdušnu bitku, isto tako kao što sam, u krajnjoj liniji, i u baru iz koga sam prispeo morao da pređem pogledom preko izvesnih preterano nakaznih faca.

Zatim su gore kod „Basoa“, kad sam pogledao naniže, otpočele stare igre. Trg pred lukom beše moja paleta na kojoj je fantazija mešala mesne datosti, isprobavajući ih ovako ili onako, ne zahtevajući od sebe nikakav rezultat, kao neki slikar koji za paletom sanja. Oklevao sam da se prepustim vinu. Bilo je pola flaše kasisa. Komad leda plivao je u čaši. Ipak, ono se izvrsno složilo s mojom drogom. Odabroa sam svoje mesto zbog otvorenog prozora, kroz koji sam mogao da gledam dole na mračni trg. I kada sam to tu i tamo činio, primetio sam da ima sklonost da se menja sa svakim ko na njega stupi, tako kao da mu taj daje nekakvo obliće koje, razume se, nema ništa sa onim kako ga vidi, već pre sa pogledom koga veliki portretisti sedamnaestog stoljeća, već prema karakteru ugledne ličnosti koju postavljaju ispred neke galerije sa stubovima ili prozora, izlažu na toj galeriji, tom prozoru. Kasnije sam zabeležio, gledajući odozgo:

„Od stoleća do stoleća postaju stvari sve više strane.“ Ovde moram uopšteno da pribeležim: usamljenost ovakve opijenosti ima svoja naličja. Da se govori samo o onom fizičkom, to beše trenutak tamo, u lučkoj krčmi, gde je jedan žestok pritisak na diafragmu tražio olakšanje u mrmoljenju. I nema sumnje da su one zaista lepe, prosvjetljujuće vizije ostale neprobuđene. Ali, s druge strane, usamljenost tada opet deluje kao filter. Ono što se napiše narednog dana više je od nabranja impresija; u noći se opijenost lepim prizmatičnim rubovima izdvaja od svakodnevice; obrazuje neku vrstu figure i lakše se pamti. Rekao bih: ona se skuplja i obrazuje cvetu formu.

Da bi se počela rešavati zagonetka sreće u opijenosti moralо bi se razmišljati o Arijadninoj niti. Kakvo zadovoljstvo u pukom aktu: odmotati klupku. I ta naslada je duboko srodnа, kako

sa nasladom opijenosti, tako i sa zadovoljstvom stvaranja. Idemo napred; ali pritom ne otkrivamo samo zavijutke pećine, u koju se usuđujemo, već uživamo i radost pronalazača isključivo na temelju onog drugog ritmičkog blaženstva koje se ovde sastoji u odmotavanju klupka. Takva izvesnost umetnički umotanog klupka što ga odmotavamo – nije li to sreća svakog, barem proznog, stvaranja? A pod hasišom mi smo ushićena prozna bića najviše potencije.⁴

Veoma utonulo osećanje sreće, koje je zatim nastupilo na jednom pobočnom trgu, gde ulica Paradiz uvire u park, teže je dozvati nego sve što se dosada desilo. Srećom sam u svojim novinama pronašao rečenicu: „Kašikom se mora zahvatiti ono istovetno iz stvarnosti.“ Pre više nedelja zabeležio sam drugu, od Johanesa F. Jensa, koja je saopštavala naizgled slično: „Richard beše mlad čovek, koji je imao razumevanje za sve istovrsno u svetu.“ Ta mi se rečenica veoma dopala. Ona mi sada omogućava da konfrontiram političko-racionalni smisao koji je za mene posedovala sa individualno-magičnim mog jučerašnjeg iskustva. Dok je rečenica kod Jensa, po meni, izlazila na to da su stvari takve baš kakvima ih znamo, mehanizovane, racionalizovane, te da se ono posebno danas nalazi još samo u nijansama, novi uvid beše apsolutno drugačiji. Naime, video sam samo nijanse: a one, pak, bejahu iste. Zadubio sam se u kaldrmu pred sobom, koja je pomoću neke vrste masti kojom kao da sam je premažao, mogla da postane sama pariska kaldrma. Često se kaže: kamenje umesto hleba nuditi. Ovde je to kamenje bilo hleb moje fantazije koja je iznenada postala strahovito željna da okusi ono istovetno svih mesta i zemalja.⁵ A ipak sam sa ogromnim ponosom pomislio: sedeti ovde u Marseju, u opijenosti hašišem; ko ovde još može u potpunosti da deli moj zanos, u ovoj večeri, kao malo kojoj. Kao da nisam bio sposoban da se pribjavam nadolazeće nesreće, nastupajuće usamljenosti, jer je hašiš uvek ostajao. U ovom stadijumu, muzika jednog noćnog lokalata koju sam pratio igrala je izvesnu ulogu.⁶ G. se provezao pored mene u kočiji. To se iznenada desilo, baš kao što se ranije U. iznenada odvojio iz senke čamaca u liku lučkog skitnice i podvodnika.⁷ Ali, nisu to bili samo poznanici. Tu, u stadijumu duboke utonulosti prodoše kraj mene dve figure – građani, bitange, šta znam – kao „Dante i Petrarka“. „Svi ljudi su braća.“ Tako otpoče misaoni lanac koji više ne mogu da sledim. Ali njegov poslednji član bio je sigurno mnogo manje banalno oblikovan od prvog i možda je vodio životinjskim likovima.⁸

„Barnabe“ je stajalo na jednom električnom tramvaju koji se kratko zadržao pred trgom na kojem sam sedeо. I meni se tužno pustošna istorija Barnabasa nije učinila rđavim odre-

dištem za neki tramvaj u marsejskom predgrađu. Nešto veoma lepo zbivalo se oko vrata plesnog lokalata. S vremenom na vreme izlazio je neki Kinez u svilenim plavim pantalonama i sjajnoj roze svilenoj jakni. Bio je to vratar. Devojke su se pokazivale u vratima. Bio sam veoma ravnodušno raspoložen. Zabavno beše videti kako nailazi neki mlad čovek sa devojkom u beloj haljini, odmah se moralo pomisliti: „Ona mu je umakla iz smene i on je ponovo враћа. Dobro – de.“ Laskala mi je pomisao da sedim ovde, u centru svake rapsusnosti, a sa „ovde“ ne misli se ni u kom slučaju na grad, već na malo, ne suviše prometno mesto na kome sam se našao. Međutim, događaji su se zbivali baš tako što me je njihovo pojavljivanje dotalo čarobnim štapićem i ja sam tonuo u san o njima. Ljudi i stvari u takvim trenucima ponašali su se poput onih rekvizita i čovečuljaka od zove u zastakljenim staničkim kovčezima, koje su trljanjem stakla postajali električni i pri svakom pokretu mogli da stupe u najneobičnije međusobne odnose.

Muziku, koja je u međuvremenu neprestano jačala i opadala, nazvao sam slamenim šibanjem džeza. Bio sam zaboravio s kojim sam obrazloženjem sebi dozvolio da nogom markiram njen takt. To je protivno mom obrazovanju i nije se zbilo bez unutrašnje konfrontacije. Bilo je momenata u kojima je intenzitet akustičkih utisaka potiskivao sve ostale. Pre svega, u malom baru se iznenada sve utapalo i to u larmi glasova, ne ulice. U ovoj graji bilo je najspecifičnije to da je ona skroz naskroz zvučala na dijalektu. Marsejci mi iznenada, da tako kažem, nisu govorili dovoljno dobro francuski. Ostali su na nivou dijalekta. Fenomen otuđenja koji je ovde upleten i koji je Kraus formulisao lepom izrekom: „Što se neka reč bliže posmatra, sve udaljenije ona uzvraća pogled“, čini se da se može proširiti i na optičko. U svakom slučaju, među svojim pribeleškama našao sam iznenadujući komentar: „Kako stvari odolevaju pogledima.“

Zatim to nestade kada sam prešao Kanbier i konačno skrenuo da bih u nekom malom kafeu Kur Belsinsa pojao još malo sladoleda. Nije to bilo daleko od prve kafane te večeri, gde me je ljubavna sreća, koju mi je podarilo posmatranje nekoliko resa zatalasanih na vetru, iznenada uverila u to da je hašiš stupio u dejstvo. Ikada se setim tog stanja, poverovao bih da hašiš zna da nagovori prirodu da nama – manje sebičnima – dozvoli ono rasipanje sopstvenog postojanja, kakvo poznaje ljubav. Naime, kao što se u vremenima kada volimo naše postojanje prosipa kroz prste prirode poput zlatnih novčića, koje ne može da zadrži i kojih mora da se odrekne ne bi li tako iscenjkala novo biće, tako nas ona sada, bez smelosti da se nada ili da očekuje bilo šta, baca punim rukama postojanju.

¹ U protokolu od 29. 9. 1928, na osnovu koga je napisan „Hašiš u Marseju“ (kao što je napred pomenuto, on se ovde ne štampa zasebno), sasvim nedostaje *Uvodna napomena*, ali je zato opis boravka u sobi znatno opširniji. U celini glasi: „U sedam sati uveče nakon dugog oklevanja, uzeo hašiš. Po danu sam bio u Eksu. Beležim šta god da sledi, samo da bih utvrdio da li se javljaju dejstva, pošto moja samoča teško omogućava neku drugu kontrolu. Pored mene plače neko malo dete, to mi smeta. Mislim, prošlo je već tri četvrti sata. Međutim, sada je tek pola. Dakle... Pa, izuzev sasvim lake ošamućenosti, nije mi ništa. Ležim na krevetu, čitao sam i pušio. Nasuprot meni večno taj pogled u utrobu Marseja. (Slike sada počinju da ovladavaju mnome.) Ulica, koju sam gledao tako često, čini mi se kao rez povučen nekim nožem.

Konačni podstrek da uzmem hašiš dale su mi izvesne stranice u *Stepskom vuku*, koje sam rano jutros pročitao. Sada bezuslovno osećam dejstvo. Uglavnom negativno, budući da mi čitanje i pisanje padaju teško. Prošlo je (dobrih) tričetvrt sata. Ne, izgleda da se ništa veliko neće pojavit.

Baš sada morao je da prispeo telegram od (Vilhelma) Špjajera: 'Rad na romanu neopozivo napušten' itd. Nije dobro kada jedna, u neku ruku razočaravajuća vest pljusne u opijenost koja nastaje. Da li je, međutim, samo takva? Trenutak dugo bila je sapinjuća, kada sam pomislio da (Marsel) Brion dolazi gore. Bejah žestoko uzbuđen.

(Dodatak pri diktatu: To se zbilo ovako: zaista sam ležao na krevetu sa apsolutnom izvesnošću da u ovom gradu od stotine hiljada, gde me samo jedan poznaje, ne mogu biti uznemiravan, kad neko zakuca na moja vrata. Ovde mi se to uopšte još nikada nije dogodilo. Ni prstom nisam mrdnuo da otvorim, već sam se raspitivao u čemu je stvar, ne menjajući ni najmanje, svoj položaj. Sluga: „Il y a un monsieur, qui voudrait vous parler.“ – „Faites le monter.“ Stojim oslojen o stubac kreveta, dok mi srce lupa. Zaista, bilo bi veoma neobično videti kako se sad pojavljuje Brion. 'Le monsieur' je, međutim, bio raznosač depeša.)

Ono što sledi napisano je narednog jutra. Pod apsolutno predivnim, lakim mamurlukom, koji mi pruža spokojstvo, sledovi događaja ne mogu se u celosti poštovati. Brion, ipak, nije došao. Konačno sam napustio hotel...“

² U protokolu sledi rečenica: „Ručka ibrika, kojim se ovde naliva kafa, odjednom izgleda velika, te ostaje takva.“

³ Staru luku. – *Prim. prev.*

⁴ U protokolu još i: „De la poésie lyrique – pas pour un sou.“

⁵ U protokolu sledi: „U toj fazi su, pošto sam sedeо u tami, stolicom nasuprot zidu neke kuće, naišli prilično izolovani momenti sa pomamnim karakterom.“

⁶ U protokolu nadovezano: „Čudno je bilo kako se moje uvo zainatilo da 'Valenciju' ne prepozna kao 'Valenciju'.“

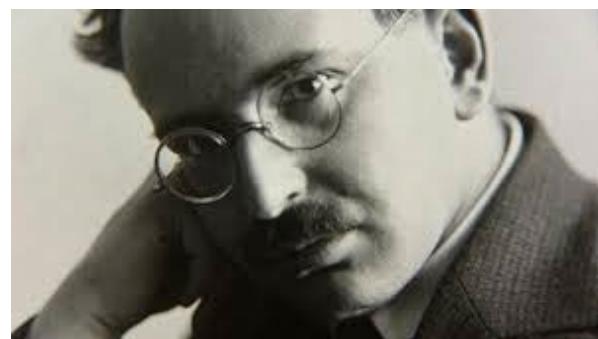
⁷ Reč je, naime, o Gustavu Gliku i Erihu Ungeru, što se vidi samo iz protokola. Dalje sledi rečenica: „I kada sam za jednim susednim stolom kod 'Basoa' opet pronašao

takvu neku figuru literate, rekoh sebi da sad konačno uviđam čemu literatura služi.“

⁸ U protokolu dalje: „To beše, dakle, drugačiji stadijum od onoga u luci, iz koga sam našao kratku pribelešku: 'Samo poznanici i samo lepote' – naime, prolaznici.“

Iz knjige *Svaštara o travi*, Gradac 2008.
Priredili David Albahari i Branko Kukić
Prevela sa nemačkog Suzana Spasić

Walter Benjamin (Berlin, 1892 - Port Bou, Španija, 1940), nemački filozof, književnik i prevodilac

Port Bou, Španija, 1940

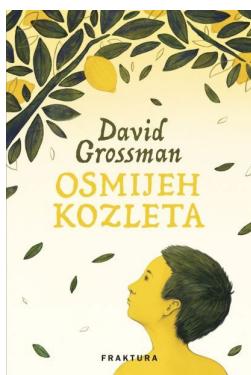
David Grossman

Osmijeh kozleta

*Prijevod Andrea Weiss Sadeh
Frakturna*

Roman *Osmijeh kozleta* jednog od najboljih suvremenih pisaca Davida Grossmana napisan je iz perspektive četiriju glavnih likova od kojih svaki skriva mračnu tajnu. Pripovijedajući o sebi, Šoš, Uri, Kacman i Hilmi pletu gustu i napetu priču o izdaji i krivnji, ljubavi, ljubomori i priateljstvu, ratu i miru, o tankoj liniji između života i priča, te o nadi koja uporno klija i na mjestima koja su svi zaboravili. Napisan poput labirinta, *Osmijeh kozleta* čitatelje mami u duboki emocionalni bezdan u kojem se glavni likovi usred izraelsko-palestinskog sukoba pokušavaju izboriti za normalan život.

Nagrađivani izraelski pisac David Grossman iz krhotina pojedinačnih ispovijesti izvodi univerzalna pitanja i tjera nas da se zapitamo: može li čovjek u nenormalnim uvjetima ostati dobar, i kako će preživjeti osjećaj krivnje ako se pokaže suprotno? Sto bi se dogodilo kad bismo neprijatelje promatrali kao osobe s kojima možemo suosjećati? Je li sve unaprijed određeno sudbinom ili ipak svjesno možemo mijenjati svoje okolnosti? Na kraju čitanja *Osmijeha kozleta* ostaje duboka spoznaja da odgovora nema, jer smisao je u samom raspetljavanju, odgonetavanju života.

“Proročanski roman koji začarava srce, razbuktava maštu i potiče na razmišljanje.” — *LA Times Book Review*

“Grossman je talentirani pisac, ali i više od toga: poput Václava Havela, on traga za moralnim vrijednostima, a riječi su mu, poput nekog krika, usmjerene apsolutnoj istini i pravdi.” — *Newsday*

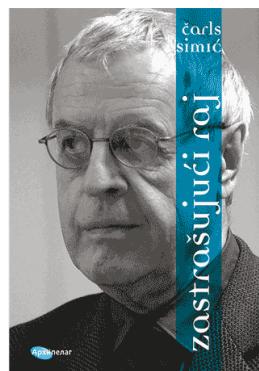
“Nevjerojatna knjiga... dirljiva, slojevita i moćna, a napisana s toliko suptilnosti (...) kombinacija suosjećanja, brige za moralne vrijednosti, umjetničkog stila i silne maštovitosti, koja zaista zaslužuje široku publiku.” — *Independent*.

“*Osmijeh kozleta* je roman o otrežnjenju. O procesu otuđenosti pojedinca od svega što poznaje, svega u što vjeruje. O pogledu u ljudsku iskvaru renost koja je posljedica stalne uronjenosti u nepravdu i laž i pokušaju bijega u nestvarno pred razornim iskustvom okupacije koje jednako zatire obje zaraćene strane. Grossmanovi junaci kreću se unutar osjećajnih paradoksa netrpeljivosti, straha, bliskosti i priateljstva. Njihova društveno-politička zbilja postaje metafora za emotivnu i psihološku dramu u njima samima.” — Menachem Peri, urednik izraelskog izdanja.

Frakturna

Sonja Ćirić

„Zastrahujući raj“ Čarlsa Simića

Knjiga „Zastrahujući raj“ je sačuvala sećanja Čarlsa Simića, velikog američkog pesnika i eseiste srpskog porekla.

Ako se zna da su u njoj sećanja na detinjstvo u okupiranom Beogradu, na posleratni Beograd u kome je odrastao, na odlazak u Sjedinjene Američke Države i prve godine „američkog života“, potom na služenje vojske u američkim jedinicama u Nemačkoj i Francuskoj ranih šezdesetih, kao i na ulazak u poeziju i potom na uzbudljivu i jedinstvenu pesničku karijeru, biće jasnije zašto je Simić ovu svoju zbirku nazvao „Zastrahujući raj“. Simić je imao neobičan život. Odrastao u jednoj kulturi, srpskoj, priznanja i svetski uspeh ostvario je u drugoj, američkoj. Bio je svedok važnih istorijskih događaja koji su se u različitim trenucima umešali u njegov život. Mnogi od njih, dobili su odjek u njegovim stihovima.

Uspomene je Simić zapisivao da bi razumeo događaje kojima prisustvuje. Simić ne ulepšava nijedan trenutak proživljenog života, niti ga boji nostalgijom ne bi li bilo manje strašan.

Simić je upečatljiv i zabavan, lucidan i duhovit, što je moguće posledica pesnika u njemu, u kratkim potezima osvetljava neku važnu epizodu iz lične istorije ili iz istorije društva.

Pisac se, mimo običaja u knjigama ove vrste, u ovim memoarima nije divio ni sebi, niti proživljenom vremenu, već je pisao iz prve ruke o onome čega se seća i o onome što je smatrao da valja da bude zapamćeno. Stvaran svet je predstavljao kao „urnebesno pozorište u kojem dečak Dušan (kasnije amerikanizovanog imena Čarls) iz publike posmatra sve te romaneskne, rečite i domisljate osobe kako se i u vremenu ratnih tragedija i sumorne posleratne obnove Beograda beskrajno prepiru, nadmudruju i zabavlaju genijalnim preuveličavanjima i nadahnutim besmislicama“ (iz predgovora Vesne Roganović).

Uspomene o likovima iz čikaškog i njujorškog miljea, recimo pesnici i umetnici kao što su Mark Strend i Brodski, su ujedno i dragoceni dokumenti takozvane privatne istorije.

Isto važi i za anonimne likove njegovog „Zastrahujućeg raja“, one iz njemu nepoznatog sveta egzilanata, za smušena i nesrećna raseljena lica koja u tuđini navlače maske kako bi prikrili i izgubili svoj predašnji identitet, ne bi li se bolje ukloplili u novo okruženje. „Među emigrantima ste katkad mogli sresti bivše premijere što šetaju kućiće, bivše generale sa štakama, nakindurene dvorske dame, bivše milionere što hrane golubove u parku, stare pozorišne glumice u nemačkim i mađarskim poslastičarnicama na Drugoj aveniji“, napisao je.

Tako je sreo i kneza Pavla koji se, zatečen u civilnom ruhu u jednom pariskom restoranu, kruto i s nelagodom pozdravio sa svojim nekadašnjim „podanicima“ – tinejdžerom Čarlsem Simićem, njegovim bratićem i majkom.

Simićev odnos prema Evropi je ambivalentan, što je moguće razumeti s obzirom na traume koje je poneo iz okupiranog i posleratnog Beograda, i bede adolescentskih egzilantskih dana u Parizu. Pa ipak, on se nikad nije odrekao vrednosti koje je, svesno ili ne, usvojio iz ogromne tradicije evropske i svetske umetnosti, poezije i mitologije, koja je kroz brojne aluzije prisutna u njegovom celokupnom opusu.

Ovu autobiografiju od uspomena, Čarls Simić završava Hajdegerom: „Nijedan mislilac nikad nije stupio u samoću drugog mislioca.“

„Zastrahujući raj“ je jedno od najnovijih izdanja „Arhipelaga“, objavljeno je u prevodu Vesne Roganović.

Vreme, 23. decembra 2023.

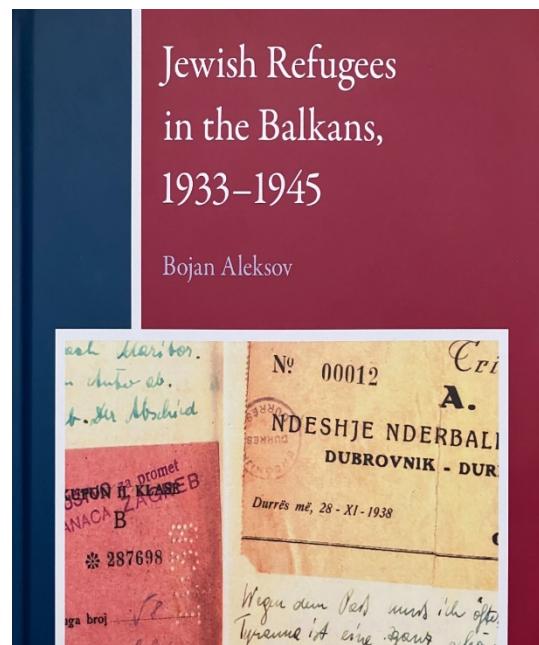
Milovan Pisarri

Jewish Refugees in the Balkans

Autor knjige, Bojan Aleksov je vanredni profesor istorije Balkana u Školi za slovenske i istočnoevropske studije Univerzitetskog koledža London.

Knjiga "Jewish Refugees in the Balkans, 1933 - 1945" (Jevrejske izbeglice na Balkanu, 1933 - 1945) koju je objavila izdavačka kuća "Brill", govori o Balkanu kao mestu za bekstvo i utočište desetinama hiljada nemačkih Jevreja, koji su preživeli rat zahvaljući gostoprимstvu balkanskih zemalja domaćina.

Kroz stotine ličnih priča preživelih, dopunjениh opsežnim arhivskim istraživanjem, ova knjiga nudi uporedne uvide u puteve progonjenih osvetljavajući kulturni i politički kontekst Balkana.

Institut za noviju istoriju Srbije (INIS)

U ovom broju

Gari Sol Morson: *Dostojevski i Jevreji*
Šlomo Sand: *Dileme jevrejske levice*

Aleksandar Genis: *Krv i tlo*

Gordon G. Čang: *Svet jeste u ratu*

Valter Benjamin: *Hasiš u Marseju*

David Grossman: *Osmijeh kozleta*

Sonja Ćirić „Zastršujući raj“ Čarlsa

Simića

Milovan Pisarri: *Jewish Refugees in the Balkans*

Izraelska vojska zna lokaciju lidera Hamasa Jahje Sinvara, ali nije pokrenula napade na njega jer koristi izraelske taoce kao živi štit. Mahmud Hams/AFP preko Getty Images© MAHMUD HAMS/AFP preko Getty Images

Alia Mundi

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alamundi>

Ne zaboravite da otvorite
[www.makabijada.com](http://makabijada.com)

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - Ivan L Ninić

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803

Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*